

מאורות השבת

שע"י המכון התורני ירושלים

שמיני - תשפ"ה | גליון 160 | הפקה ועריכה: הרב נעם יעקובי שליט"א וצוות המכון התורני

ניתן לקבל את העלון כל שבוע
במייל: 0527615936b@gmail.com

מן הפרשה

להערות והארות: 0527615936b@gmail.com
מתקבלות עבודות הקלדה ועימוד
במכון התורני רחוב האומן 27 ירושלים. טל: 0546371585

המעלה אתכם מארץ מצרים

שקבלנו ביציאתנו ממצרים, נוסף על יציאת מצרים קיבלנו העלאה של "והייתם קדושים", העלאה שעל ידה גם הלב ממאס בשרצים טפי מאיסי לאכלן.

הרגשה זו של קדושה יש בה כדי לפתח מיאוס גם כלפי כל איסורי התורה, למאוס גזל, למאוס חנופה, כשאדם יפתח הרגשה מושרשת זו הוא בא למאוס כל דבר שהתורה אוסרת, ואין בזה משום סתירה למאמר חז"ל, שלא יאמר אדם נפשי קצה בבשר חזיר, אי אפשר ללבוש כלאים, אבל יאמר אפשרי ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי (ספרא ויקרא כ'), יש בזה תירוץ ברור על כל פנים, לאחר שאבי שבשמים גזר עלי, הרי זה הופך להיות מציאות של מיאוס, מציאות המורגשת אצל זה שלאחר עבודה ויגיעה, עלה בידו לפתח הרגשות הקדושה של "המעלה אתכם" "והייתם קדושים" המושרשים בלב ישראל.

המוציא אתכם מארץ מצרים עבודה של יראת שמים היא, שם הציווי הוא להגיע ליראת שמים בעבודה באופן חיובי, המעלה אתכם מארץ מצרים, היא פעולתו של הקב"ה עם ישראל, עבודתו של אדם היא רק באופן שלילי, לא לקלקל את המתנה של התעלות, שכן יש באדם גם כח המקלקל קדושה, עבר אדם עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר (מועד קטן כז, ב), למה? כי כח העבירה ששנה בה אטם אותו, כי העבירה מרוקנת את הנשמה מקדושתה, פעולה של עבירה היא פעולה של קלקול המתנגדת ל"המעלה אתכם".

התעלות הוא ענין הנוגע לכל יהודי ויהודי באשר הוא שם, עליה במדרגה אחת היא גם עליה, כל יהודי יש בו את החלק של "כי קדוש אני" חלק א' ממעל, ממילא הוא מצווה על "והייתם קדושים", "המעלה אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלקים והייתם קדושים כי קדוש אני".

ענין נוסף אנו לומדים בפרשה זו, "להבדיל בין הטמא ובין הטהור ובין החיה הנאכלת ובין החיה אשר לא תאכל" (ויקרא י"א), הובא ברש"י, אין צריך לומר בין חמור לפרה, אלא בין טמא לך בין טהור לך, בין נשחט חציו של קנה לנשחט רובו, ההבדל שבין נשחט חציו של קנה לבין נשחט רובו הוא חוט השערה, הבדל זה הוא המבדיל בין הטמא והטהור.

למדנו בזה יסוד בעבודת האדם, מה ההבדל בין קודש לחול? רגע קודם חול רגע אחריו שבת, רגע קודם האוכל חמץ בכרת רגע אחריו מותר, רגע קודם האוכל חייב כרת רגע אחריו מותר, גם ההבדלים במדרגות האנשים הם כחוט השערה, אנו מבחינים בין צדיק גמור לרשע גמור, אם היינו מכירים בחוט השערה היינו מבחינים באלפים רבים של הבדלים ברוחניות, יש לפעמים ואדם נופל ללאוש מה כבר יהיה ממנו? אילו היה מכיר בהבדלים אלה היה מבחין בכל עליה רוחנית, באופן שהיה מחייב אותו לעלות עוד ועוד.

כל פעולה של מצוה, עניית 'אמן' אחת, 'אמן' יהא שמייה רבה' אחד, משנה את מהותו של האדם ללא שיעור. רבי עקיבא מצא לאחד שיושב בגיהנם, הוא לימד את בנו החי לומר 'אמן' יהא שמייה רבא', ובזה העלה את המת לעולמות יותר עליונים. (מערכי לב - רבי משה שוואב זצ"ל)

"כי אני ה' המעלה אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלקים והייתם קדושים כי קדוש אני" (ויקרא י"א, מה). אמר ליה רב חנינא מסורא דפרת לרבנא, יציאת מצרים דכתב רחמנא גבי שרצים למה לי. אמר ליה, אמר הקב"ה אני הוא שהבחנתי בין טיפה של בכור לטיפה שאינה של בכור, אני עתיד ליפרע ממי שמערב קרבי דגים טמאין בקרבי דגים טהורין ומוכרין לישראל. אמר ליה, אנא "המעלה" קא קשיא לי, מאי שנא הכא "המעלה" דכתב רחמנא. אמר ליה, לכדתנא דבי רבי ישמעאל, אמר הקב"ה אלמלא לא העליתי את ישראל ממצרים, אלא בשביל דבר זה שאין מטמאין בשרצים דיי. אמר ליה, ומי נפיש אגריהו טפי מרבית ומציצית וממשקלות. אמר ליה, אע"ג דלא נפיש אגריהו טפי מאיסי לאכלן (בבא מציעא סא, ב).

גם אם לא היתה התורה מחייבת את כלל ישראל רק מצוה זו של טומאת שרצים, הרי בשביל דבר זה לבד כדאי להביא ליציאת מצרים על כל עניניו, שכן האיסור של טומאת שרצים יש בו ענין של "המעלה אתכם", מצוה של התעלות מעל טומאת אומות העולם. למה? טפי מאיסי לאכלן, אותן דגים טמאים הנמכרים בשוק אצל אומות העולם ונחשבים כמעולים, אצל כלל ישראל הוא מאוס, הוא עובר בשוק ליד הדגים ונתקף רגש מיאוס טפי מאיסי, רגש זה נובע מהתעלותן של ישראל מעל טומאת אומות העולם. מטרה זו של התעלות לבד, דיה להביא ליציאת מצרים על כל היקפה.

העלאתן של ישראל ממצרים באה באופן של "והייתם קדושים", המכות והנסים שראו במצרים השרישו קדושה בכלל ישראל, שם התגלה להם כי יש אדון לבירה, לא רק בזה שברא את העולם, אלא שהוא גם משגיח בהשגחה פרטית ותמידית כל רגע ורגע על כל אחד ואחד, לימודים אלו של אמונה השרישו בכלל ישראל קדושה, באופן שטבעם מואס בטומאה. כלל ישראל התעלה מעל טומאת אומות העולם לדרגה של קדושה כזאת, שמכוחה הם חשים ומרגישים כי מאיסי לאכלן.

מרן הגאון רבי ברוך בר זצ"ל התבטא בשיחה, כאשר אנו מברכים 'שלא עשני גוי', יודעים אתם לאיזה גוי מתכוונים? לא לאיזה איכר מזוהם, אלא אנו מודים לה' שלא עשני ביסוצקי (נשיא פולין). ברכתו של כל ילד יהודי היא שלא עשני גוי, והיא מלומד ומתורבת ומדופלם כפי מה שיהיה, רק עשאני יהודי עם קדוש, המואסות טומאה.

לפני שלושים שנה היה מרכז ההשכלה, הרפואה המדע המוזיקה והספרות בגרמניה, מה שקרה עם כל המלומדים האלה ידוע, הם התגלו באכזריותם ללא גבול, כאשר הרגו מיליונים יהודים וגם להבדיל של גויים, כל חכמתם לא הועילה להם למנועם מאכזריותם, אדרבא חכמיהם סופריהם ומשורריהם עצמם התגלו כאכזרים שהדביקו אחריהם את העם, חכמה בגוים תאמין תורה בגוים אל תאמין.

תורה היא לא חכמת השכל גרידא, תורה זו נמצאת רק אצל ישראל, ביישנים רחמנים וגומלי חסדים, כדי להיות בעל לב כזה זקוקים להיות ישראל מלידה, או גירות שמהפך עצמו ליהודי, מעלה זו היא

מן המדרש

מדרש רבה שמיני יב, ג עפ"י פירוש המשולב עוז והדר

הָדָא הוּא דְכָתִיב "פְּקוּדֵי ה' יִשְׂרָאֵל מִשְׁמַחֵי לֵב" (תהילים יט, ט), **תָּנִי חֲזָקִיָּה, נַעֲשׂוּ דְבָרֵי תוֹרָה עֲטָרָה לְרֹאשׁ, מוֹנִיָּק לְצֹנָא, מוֹלִיגָא לֵלֵב, קִילוֹרִית לְעֵינַיִם, כּוֹס עֶקְרִין לְבַנֵּי מַעֲיָם. עֲטָרָה לְרֹאשׁ מִנִּין, שְׁנַאֲמַר "כִּי לֹוִית חֵן הֵם לְרֹאשָׁךְ"** (משלי א, ט), **מוֹנִיָּק לְצֹנָא, שְׁנַאֲמַר "וְעֵנְקִים לְגִרְגְּרֵתֶיךָ"** (שם), **מוֹלִיגָא לֵלֵב, שְׁנַאֲמַר "פְּקוּדֵי ה' יִשְׂרָאֵל מִשְׁמַחֵי לֵב"** (תהילים יט, ט), **קִילוֹרִית לְעֵינַיִם, שְׁנַאֲמַר "מַצּוֹת ה' בָּרָה מְאִירַת עֵינַיִם"** (שם), **כּוֹס עֶקְרִין לְבַנֵּי מַעֲיָם, שְׁנַאֲמַר "רְפָאוֹת תְּהִי לְשֶׁרְךָ"** (משלי ג, ח). **מִנִּין לְמַאֲתִים אֲרַבְעִים וּשְׁמוֹנֶה אַבְרִים שְׁבָאָדָם, שְׁנַאֲמַר "כִּי חַיִּים הֵם לְמַצְאֵיהֶם וְגו'"** (משלי ד, כב).

דְּבַר אַחֵר, "פְּקוּדֵי ה' יִשְׂרָאֵל מִשְׁמַחֵי לֵב", זֶה אֶהְרֵן שֶׁהָיָה לָבוּ עֶצֶב עָלָיו בְּשִׁבְלֵי בָנָיו שָׁמְתוּ, פִּינּוֹן שְׁנִתִּיחַד עָלָיו הַדְּבַר שְׁמַח, וּמִנִּין, שְׁנַאֲמַר "וַיְדַבֵּר ה' אֶל אֶהְרֵן."

המדרש ממשיך לדרוש את שמחת אהרן במה שזכה שהתייחד אליו הדיבור ומביא ראיה שדברי ה' משמחים את לב האדם: **הדא הוא דכתיב [זה מה שנאמר] בתהילים "פקודי ה' ישרים משמחי לב", ולכך שמח אהרן כאשר הקב"ה דיבר עמו, וכפי שיתבאר להלן.**

ותחילה מביא המדרש דרשה אחרת בפסוק זה: **תני חזקיה במעלת לימוד התורה, נעשו דברי תורה כעין עטרה [כתר] לראש, מוניק [תכשיט ששמו 'ענק', מין שרשרת] לצואר, ששניהם מביאים יקר ותפארת עבור ראשו וצוארו של הלושב אותם. וכמו כן דברי התורה הרי הם מוליגא [משקה] ללב, קילורית [רפואה] לעינים, כוס עקריין לבני מעים [משקה שכותשים לתוכו עיקרי ירקות ובשמים, והם רפואה לבני מעיים]. והמדרש הולך ומבאר מנין לנו הדברים הללו: עטרה לראש מנין, שנאמר: "כי לוית חן הם לראשך" (משלי א, ט) [התורה והמוסר יתלוו לראשך לחן וליופי]. ומנין שדברי תורה הם כמוניק לצואר, שנאמר בהמשך הפסוק לעיל המדבר בדברי תורה "וענקים לגרגרתיך" (שם) [תכשיט לצוואר]. ומנין שדברי תורה הם כמוליגא ללב, שנאמר "פקודי ה' ישרים משמחי לב" (תהילים יט, ט). ומנין נלמד שדברי תורה הם כקילורית לעינים שנאמר "מצות ה' ברה מאירת עינים" (שם). ומה שאמר חזקיה שהם ככוס עקריין לבני מעים נלמד מזה שנאמר "רפאות תהי**

לשרך" (משלי ג, ח) ["שרך" הוא הטבור] וכשמניחים כוס של עיקריין על הטבור מתרפאים בני המעיים. ומנין שלא רק לאברים הפרטיים [כמו עיניים וכו'] יש רפואה על ידי התורה, אלא גם לכל המאיתם וארבעים ושמונה אברים שיש באדם יש רפואה כללית בזכות לימוד התורה שנאמר שם לגבי דברי התורה "כי חיים הם למצאיהם וכל בשרו מרפא וגו'" (משלי ד, כב).

דבר אחר [אופן אחר בביאור הפסוק] פקודי ה' ישרים משמחי לב (תהילים יט, ט), פסוק זה נדרש על אהרן שהיה לבו עצב עליו בשביל בניו שמתו, וכיון שנתחר עליו הדבור-שמח, וזה מה שנאמר "פקודי ה' ישרים משמחי לב", כי עצם דברי התורה הנאמרים מאת ה' מסוגלים לשמח, ובודאי כאשר הדיבור היה בייחוד אליו. ומנין לנו שהדיבור התייחד אליו, שנאמר בפרשתינו, תיכף וסמוך למיתת בני אהרן: "וידבר ה' אל אהרן", ולא נאמר "וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר", כאמור בכל מקום בתורה. ובהכרח שהדיבור היה מיוחד אליו, כדי לנחמו מיגונו ולשמחו בצערו.

כך ישראל אין יכולים לעשות דבר חוץ מזקניהם

"וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁמִינִי קָרָא מֹשֶׁה לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו וּלְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל" (ויקרא ט, א).

במדרש כאן (ויק"ר יא, ח) 'ולזקני ישראל, אמר רבי עקיבא, נמשלו ישראל לעוף מה העוף הזה אינו פורח בלא כנפים כך ישראל אין יכולים לעשות דבר חוץ מזקניהם, ע"כ.

נראה לבאר בכוונת הדמיון בין זקני ישראל לכנפי העוף, שכשם שכנפי העוף משמשים אותו כדי 'לעוף' ולהתנתק ממקום אחד ולהגיע למקום רחוק, כך גם עם ישראל אם יש ברצונם 'לעוף' ולעשות תזוזה או תנועה קלה ממה שהיה עד עתה, הם מוכרחים להתייעץ תחילה עם זקני וחכמי ישראל ולקבל את רשותם.

ועוד, שכשם שהעוף אינו יכול לעלות ולהתעלות לגבהים ולפסגות בלא כנפיים, כך גם מי שרוצה לעלות בתורה ויראת ה', צריך לכוון את דרכיו דוקא על פי זקני הדור שמתורתם ומפיהם אנו חיים.

ועוד, שכשם שעוף בלא כנפיים מאבד את כל חשיבותו והוא נעשה גרוע מבהמה שמתחילת יצירתה אין לה כנפיים, כך גם עם ישראל בלא זקני וחכמי הדור הם נעשים גרועים מכל האומות.

ואשרי הדור שזוכים לזקני תלמידי חכמים המשמשים להם ל'כנפיים' אשר נוטלים על עצמם את משא העם לכוון אותם היאך לזוז בכל פסיעה ובכל תנועה, ועל פיהם יבואו ויצאו.

ומיסודי התורה ועיקרי הדת לקבל את התורה מפי חכמי התורה דוקא, ולכן מעיקר הדין היה אסור לכתוב את התורה שבעל פה [וכמבואר בגמ' בגיטין (א, ס) ותמורה (יד, ב) ש'דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאומרם בכתב', ורק כדי שלא תשתכח תורה מישראל התיירו חז"ל לכותבה, ש"ע לעשות לה' הפרו תורתך"], כי על ידי זה שלא היו כותבים את התורה, היה מוכרח כל מי שרצה ללמוד את התורה, לבוא לשמוע את התורה שבעל פה מפי חכמי זקני ישראל, ובאופן זה התורה עברה במסורת מדויקת איש מפי איש מרב לתלמיד דור אחר דור ללא שום שינוי ושיבוש. [וגם שע"ז יש לכל תלמיד קשר אישי עם רבו, והוא לומד מרבו הנהגות בכל אורח חייו].

(מין הגאון רבי משה שטרנבוך שליט"א)

ד' אמות של הלכה

עמידה אחר קדושה עד אחר ברכת 'הקל הקדוש'

הכי לכון רגליו בקדושה וכו' א"כ איפוא אם אינו רוצה לכון רגליו בברכת אתה קדוש אלא דוקא הוא מכון רגליו בקדושה לית לן בה ואין להזניחו כלל כיון דאעיקרא לדעת הנו"ש לא צריך כיוון רגליו בברכת אתה קדוש כלל ולדעת הא"ר נמי לא איכא כי אם צד הטוב דבעלמא הילכך ודאי דאין להזניחו כלל אבל ודאי מודינא מיהא דהמחמיר לכון רגליו עד האל הקדוש וכדברי הא"ר תע"ב, ודלא כהנו"ש דהשיג עליו וסבר דזה הוי יוהרא דלא דק בזה לענ"ד וכאמור, עכ"ד.

גם בשו"ת שבט הלוי (ח"ג סי' ט"ו אות ו') כתב בזה וז"ל: ומה ששאל כשממתינים עם הקהל בסוף קדושה עד שש"צ גומר הקל הקדוש אם יש מקור לזה, פשוט דבכל מקום עניית אמן קאי על כל מה שמוזכר בברכה ואמן בו האמנה שמאמינים למה שאמרו שהקב"ה הוא קדוש ושהוא מלך העולם וכיון שהקדושה נכלל בברכה זאת, גם האמן ע"ז קאי ואז נגמרה הקדושה, ובפרט להאומרים לדור דור א"כ הוא ממש מעין סיום הקדושה ורק אז נסתיימה הקדושה, וכך ראיתי ממורי הגה"ק מהר"ש מזליכאב זי"ע ה"ד שהזהיר כן, ועיין סי' קכ"ה וע"ש לשון הרמ"א ס"ג דאמן של הקל הקדוש יש לו דין קדושה וכו', עכ"ל.

ועי' גם בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סי' ע"ה בסופו) שכתב: ודע שהקדושה אינה מסתיימת בהללויה, דלדור דור ודור שייך לקדושה שמסיימים ימלך לדור דור וממשיכים לדור דור נגיד גדלך וזהו חלק מהקדושה, וכן מפורש ברמב"ם בסדר התפלה, וטועים אלו היושבים כשגומר הש"ץ ואומר ימלך שהמשך לדור דור שייך לקדושה, וכן אם שומע קדושה באמצע התפלה ישתוק וישמע עד סוף ברכה ג' שהקדוש היא תחילת ברכה שלישית, והברכה שייכת עוד לקדושה ומסיימים בחתימת הברכה הקל הקדוש, ורבים טועים בזה עכ"ד, ועי' גם שו"ת "אז נדברו" (ח"ב סי' ס').

העולה מכ"ז דאף דמדינא אין צריך לכון רגליו עד אחר ברכת הקל הקדוש שהרי גם בקדושה עצמה לא חייב המחבר לעמוד ברגליים מכוונות אלא כתב דטוב לעמוד כן, ומ"מ כיון שהא"ר הבין כן בדברי המחבר וכפי מה שנתבאר ברכת אתה קדוש היא חלק מקדושה, והעתיקו דבריו הרבה אחרונים, בודאי דיש להדר לכתחילה לעשות כן, והמחמיר תע"ב.

בר"ה ויו"כ שמאריכים בברכה ג' אין צריך לעמוד עד הסוף
וכתב בספר "הליכות שלמה" (פ"ח דבר הלכה אות ס') וז"ל: יש לחוש תמיד לדעת הסוברים שצריך לעמוד עד סיום הברכה, אולם בראש השנה ויום הכפורים שמאריכין הרבה בברכה שלישית אינו צריך לעמוד עד סוף הברכה אלא יעמוד עד סיום ענין הקדושה דסו"ס מסתימת שאר הפוסקים משמע דאין צריך לעמוד, ואף לפי מה שנתבאר במנחת שלמה סי' ב' דהקדושה היא חלק מברכה שלישית, מ"מ אין כל ברכה שלישית המשך להקדושה ושפיר י"ל דאין צריך לעמוד עד סיום הברכה של "הקל הקדוש", ולכן במקום הצורך יש להקל, אלא דמ"מ בדאפשר יש להדר כהמצריכים לעמוד וכו', עכ"ל.

(אוצר תשובות לשאלות המצוות - הרב שלמה דוד קליין)

סעיף ה'. ואף בתוך שלשים מותרת להסתפר, ובודאי שאין חומרת ימי העומר גדולה יותר משלשים ימי אבילות. ונראה שאף לדעת הרמ"א שם שהחמיר וכתב שאשה לא תסתפר בתוך שלשים, היינו דוקא באבילות, אבל כאן שכל איסור התספורת אינו אלא מצד המנהג, וכמבואר בשו"ע, אף הרמ"א יסמוך על סברת המתירים לאשה להסתפר לאחר שבעה, ויתיר לאשה להסתפר בימי העומר. (וראה עוד בפרמ"ג בסימן תקנ"א משב"ז ס"ק י"ג ובשו"ת פנים מאירות ח"ב סימן ל"ז).
(אור לציון מומר הגר"ן אבא שאול זצ"ל)

שאלה האם יש ענין לעמוד ברגליים מכוונות אחר קדושה עד שגומר הש"ץ ברכת 'הקל הקדוש'.

תשובה: אם כי אין חיוב לעמוד עד אחר ברכת 'הקל הקדוש', מ"מ נכון להדר לכתחילה לעמוד ברגליים מכוונות עד אחר אמן של 'הקל הקדוש' [אולם בראש השנה ויום הכפורים שמאריכין הרבה בברכה זו אין צריך לעמוד אלא עד סיום ענין הקדושה].

יבואר דברכת 'הקל הקדוש' היא המשך לקדושה.

איתא בשו"ע (סי' צ"ה סעי' ד) טוב לכון רגליו גם בשעה שאומר קדושה עם ש"צ, ע"כ, וכפל המחבר דבריו בסי' קכ"ה (ס"ב). וכתב על זה הא"ר רבה (סק"ו) "ונ"ל עד אחר האל הקדוש ועיין סימן קכ"ה בדיבור הקדושה" עכ"ל, וכוונתו במה שציין לסי' קכ"ה דהיינו דשם הביא דהמהרי"ל לא היה מדבר עד אחר ברכת הקל הקדוש, ומוכח דס"ל דברכת אתה קדוש הוי חלק מהקדושה. והובאו דברי הא"ר במגן גיבורים (סק"ו) חסד לאלפים (סק"ה) ערוך השלחן (סעי' ה') ובכה"ח (סי' קכ"ה סקט"ז) בשם עוד ספרים, וכ"כ במקו"ח להחוי" (סק"ב).

אמנם עי' בספר תורת חיים (סופר סי' צ"ה סק"ה) שכתב דלא ראיתי נזהרין בזה, ועי' בספר נוה שלום (סי' צ"ה סק"ד) שחולק על דברי הא"ר רבא והוא משום דמקורו של השו"ע דיש לכון רגליו בשעה שאומר קדושה היא מדברי התרומת הדשן שכתב בזה"ל ויראה דשפיר דמי ליחיד לכון את רגליו בשעה שאומר קדושה עם הש"ץ וכו' ומשמע מדבריו דאינו מכון אלא בשעה שאומר קדושה אבל אח"כ אם מכון אית בי' משום יוהרא, וכתב דמה שהביא הא"ר ראה מדברי המהרי"ל שלא היה מדבר עד אחר ברכת הקל הקדוש לא דמי כלל דשאני דיבור דעונשה חמור מאוד ומבואר במס' דרך ארץ זוטא דמי שמספר בין קדושה לקדושה עונשו חמיר מאוד ולכן החמיר המהרי"ל עד אחר הקל הקדוש, אבל בכוון רגלים שגם בקדושה עצמה הוא על צד הטוב המחמיר יותר הוי יוהרא, עכ"ד.

אולם המגיה שם בספר נוה שלום כתב ליישב דברי הא"ר דס"ל להא"ר דעד הקל הקדוש כולה קדושה אריכתא הוא, והובא דבריו בספר יוקח נא (למהר"א הכהן מסלוניק סי' צ"ה סק"ו) וכתב דבזה נדחו כל דברי הרב הנז' שכתב לדחות דברי הא"ר, וממילא דנדחה קרוא לה נמי גם מה שהאריך אח"ז לדחות דברי הא"ר, דכיון דסובר הא"ר דעד האל הקדוש כולה קדושה אריכתא הילכך דין גרמא דהשוה זה כדיבור בקדושה דמה לי התם דעונשו חמור ומ"ל הכא שהוא מצד הטוב כיון דסו"ס כולה קדושה אריכתא עד האל הקדוש. וע"ש שהביא ראיה לדברי הא"ר מדברי הרמב"ם (פ"ט מהל' תפילה דין ד') דאומר קדושה בברכה ג', גם בנוסח הברכות כתב וז"ל ש"ץ מברך לעולם ברכה ג' בנוסח זה נקדישך ונעריצך כו' ומסיים בה בא"י המלך הקדוש, מלשונות אלו מבואר יוצא דס"ל להר"מ דקדושה זו היא תוספת דברים שמוסיף בברכת אתה קדוש ואינה תוספת שמוסיפים בין ברכה שניה שלישית אלא היא מגופה של ברכה ג' עצמה.

ואולם לענין הלכה כיון דאעיקרא דין זה דיש לכון רגליו בקדושה הוא מצד הטוב בעלמא כמ"ש מרן ז"ל דטוב לכון רגליו כמפורש במקורו בתה"ד דזה הוי מידה ישרה ולאפוקי דליכא יוהרא אי עביד

נשים מותרות להסתפר בימי העומר. בשו"ע בסימן תצ"ג סעיף ב' כתב, נוהגים שלא להסתפר עד ל"ג בעומר, שאומרים שאז פסקו מלמות. ואין להסתפר עד יום ל"ד בבוקר, אא"כ חל יום ל"ג ערב שבת, שאז מסתפרים בו מפני כבוד השבת. עכ"ל. ונראה שכיון שהמנהג שלא להסתפר הוא משום אבלות על תלמידי רבי עקיבא שמתו באותו זמן, יש להקל לנשים להסתפר בימים אלו. שהרי אף באבילות ממש, אין האשה אסורה בתספורת אלא כל שבעה בלבד, כמבואר בשו"ע יו"ד סימן ש"צ

ישמחו במלכותך שומרי שבת

קריאת 'שיר השירים' בשבת

העולמות העליונים, כדי להכין כלי מחזיק ברכה לקבל את השפע הנשפע מאוצרות עליונים. (הקדמת שיר השירים מהדור פיעטרקוב)

מעין עולם הבא

על פי דברי הפרי מגדים' (סי' תצ אשל אברהם סק"ח) לענין קריאת שיר השירים בחג הפסח, שיש לקרוא דוקא בשבת שבתוך הפסח, כיון ששבת רומזת לעולם הבא, ושיר השירים יש בו הרבה רמזים על עולם הבא. (פתח הדביר)

רמז לגאולה העתידה

עיקר שיר השירים הוא על יציאת מצרים, שהיתה גאולת ישראל הראשונה והיא התחלה לגאולה העתידה בב"א. והרי אמרו חז"ל (שבת קי"ב, ב) שאלמלי משמרין ישראל שתי שבתות כהלכתן מיד נגאלין, לכן אומרים שיר השירים בשבת, לרמז כי כאשר נזכה לשמור את השבת ניגאל גאולת עולמים, ואז ישיר ישראל שיר השירים כיציאת מצרים ביתר שאת ויתר עוז, בב"א. (החיד"א כסא רחמים)

המתקת הדינים

בליל שבת קודש הקב"ה ממתיק את הדין לרחמים, על ידי שהוא יתברך 'עושה שלום במרומיו', דהיינו שעושה שלום בין שני דברים הפכיים חסד ודין, להיותם יחד בבחינת רחמים. ולכן מרבים בשירות ותשבחות, להודות לה' כי טוב עתה שכל הדינים נמתקים. (סידורו של שבת)

לקראת כלה

כי שבת קדש היא בבחינת כלה ומלכתא, ובשיר השירים נאמרו הרבה פסוקים בשבח הכלה. (ילקוט מעם לועז)

מנהגי ישראל בזמן קריאת שיר השירים

יש שנהגו לומר בפניא דמעלי שבתא, אחר הטבילה במקווה ולבישת בגדי שבת, ועוד לפני תפלת מנחה. (סידור רבי שבת)

יש שנהגו למר בבית, אחר תפלת מנחה וקודם קבלת שבת. (קיצור של"ה)

אחרים אמרו בבית הכנסת, אחר תפלת מנחה וקודם קבלת שבת. (סידור יעב"ץ)

יש נהגו לאמרו בין קבלת שבת לערבית. (כף החיים)

בבית הכנסת הגדול שבארם צובא חלב נהגו לקרוא בליל שבת תיכף אחר סיום תפלת ערבית. (מקרא קדש)

היו שקראוהו בליל שבת קודש לפני קידוש. (סידורו של שבת)

מנהג נוסף היה, לחלק את שיר השירים לכ"ה חלקים, ולשלם בין פרקי המשניות של מסכת שבת, בסדר תיקוני שבת. דהיינו, פרק ראשון של שיר השירים, ואחר כך פרק אחד של מסכת שבת, אחר כך כל פעם ארבעה פסוקים של שיר השירים ופרק אחד של משניות, ואחר סיום כ"ד פרקי המשניות אומר שמונה פסוקים האחרונים של שיר השירים, מפסוק 'מים רבים לא יוכלו לכבות'. לפי סדר זה גם יוצא שאומרים בכל סעודה של שבת שליש מסדר זה. (מעשה רוקח)

מי שאינו יכול לומר בערב שבת

"ואם אין לו שהות לקרותה בערב שבת קודש, אזי יקרא בשבת מתי שיוכל". (יסוד ושורש העבודה)

מי שאין לו שהות בערב שבת, יאמר את ארבעת הפסוקים דלהלן, שראשי תיבותיהם "יעקב", שזה סוד "והאכלתיך נחלת יעקב אביך" (ישעיה נח"ד), אך עדיין יראה להשלים בשבת קודש את כל שיר השירים. ואלו הפסוקים: ישקני מנשיקות פיהו כי טובים דרך מייך. עורי צפון ובואי תימן הפיחי גני יזלו בשמי יבא דדי לגנו ויאכל פרי מגדיו, קול דודי הנה זה בא מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות, באתי לגני אחתי כלה אריתי מורי עם בשמי אכלתי יערי עם דבשי שתיתי ייני עם חלבי אכלו רעים שתו ושכרו דודים (סידור של"ה)

"ומי שהוא זריז יותר, כי האיר ה' רוחו עליו, יקרא שיר השירים כולה מראשה לסופה בערב שבת קודם קבלת שבת מלכתא, בבגדי שבת, לעורר האהבה בין דודים דלעילא".

"סמך למנהג זה עוד בימי חכמינו ז"ל, וכפי המסופר בזוהר הקדוש בשם מדרש הנעלם (ורא צח א, והובא לעיל): 'תנו רבנן, כשחלה רבי אליעזר הגדול ההוא יומא ערב שבת הוה, ואותיב לימיניה הורקונוס בריה... ואוליף ליה ר"ז טעמים דפסוקי שיר השירים, ואורי לי כל עמיקתא ורזין עילאין דהוה בשיר השירים...'. מכאן, שכבר בימים ההם עסקו בערב שבת קדש בשיר השירים". (ליקוטי מהר"ח)

מחילת עוונות

שערב שבת הוא זמן תשובה כידוע, ומצינו שאמרו חז"ל (שיר השירים רבא א ז) שעוונותיו של שלמה המלך ע"ה נמחלו לו בעת שתקן ואמר את שיר השירים, וממילא הרי זה הזמן המוכשר גם לנו לומר שיר השירים, כדי שקריאה זו תכפר לנו על עוונותינו. (מעשה רוקח)

הצלה מדינה של גיהנם

קריאת שיר השירים בזמן זה מצילה את האדם מדינה של גיהנם. כי הנה איתא בזוה"ק (פר' נח, סב ב) שהרשעים בגיהנם יש להם מנוחה ארבע וחצי שעות ביום, שלש פעמים בשעה שישראל מתפללים למשך שעה וחצי שעה. נמצא, שכאשר מחשבים את כל השעות אשר בששת ימי השבוע (מלבד בשבת קודש, שבה יש להם מנוחה מבואה ועד צאתה), יש להם בשבוע כ"ז שעות של מנוחה, וחשבון השעות שהם נידונים בגיהנם הוא קי"ז שעות (בכל ששת ימים יש קמ"ד שעות). לכן יסד שלמה המלך ע"ה קי"ז פסוקים בשיר השירים, בכדי להינצל מדינה של גיהנם. ולכן, כל מי שאומר שיר השירים בערב שבת בכוונה שלמה ניצול מדינה של גיהנם. (מעשה רוקח)

זכר למעשה בראשית, ליציאת מצרים ולגאולה העתידה

על פי מה דאיתא בזוה"ק (פר' תרומה, קמ"א), ששיר השירים כולל כמה מעלות טובות, כולל כל התורה וכל מעשה בראשית, כולל גלות מצרים ושירת הים, כולל עשרת הדברות ומעמד הר סיני, מהליכת ישראל במדבר עד שנכנסו לארץ ישראל ונבנה בית המקדש, כולל השם הנכבד שם הקודש, וכולל גלות ישראל בין האומות וגאולתם, וכן התקווה על היום כשיהיה כולו שבת לה', ומה שהיה ומה שעתיד להיות לאחר היום השביעי כשיהיה שבת לה'. ולכן קוראים את השיר בערב שבת קודש, כי גם שבת קודש היא זכר למעשה בראשית וזכר ליציאת מצרים, וכן זמן הגאולה באלף הששי דומה לערב שבת בין השמשות. (פתח הדביר)

הזמן הקדוש ביותר לגוף האדם

"וכד הוינא טליא שאלתי את פה קדוש עטרת ראשי מעלת הרב מר אבי ז"ל על זה, והוא השיב לי לפום פשטא, כי יען שיר השירים קדש קדשים. ואין כל העולם כולו כדאי כיום שניתן שיר השירים לישראל (ידים גה), אין בכל ימי השבוע שעה מקודשת כשעה זו, שהאדם פשט בגדי חול וטבל או רחץ פניו והלביש מחלצות. ואז ניכר ומתגלה תוספת אור קדושת השבת בגוף האדם, אנה נמצא שעת הכושר כשעה זו, שיהיה גוף האדם במצב קדושה זו, שיהיה ראוי לקרות שיר השירים קודש קדשים. אלה הם אמרי קדוש צוק"ל". (פתח הדביר)

הברכה שורה במקום קדושה

בהקדמתו לספר 'שומר שבת' האריך רבי דוד לידא אבד"ק אשמטרדם בכך, שבכל מקום שהקדושה שורה שם צווה את הברכה. ועל פי דבריו ניתן להבין את השייכות שבין קדושה לברכה, והלא שבת קודש היא מקור הברכה, וביותר בלילא דשבתא (וזה"ק פר' יתרו, פח א), ולכן מקדימים ואומרים שיר השירים, בכדי להמשיך קדושה בכל

מאת חזקי ויזל

ח' תמוז תרנ"ט: הגאון רבי יוסף חיים זוננפלד זצוק"ל מרא דארעא דישראל פרק ג

תהלים - תריס בפני חלול שבת

על-ידי הרופא; כיבדהו ב"שבתא טבא" לבבי רב-משמעות, וביקשהו לבוא לביקור אצל אשתו החולה.

עם גמר הביקור אצל החולה, הציע עצמו ללוות את הרופא חזרה לביתו.

צעדו שניהם בסמטאות החשוכות והמפותלות של העיר העתיקה, כשמפאתי מזרח כבר הפציע השחר. והנה בדומיית הלילה הופר לפתע השקט, ומורנו פונה אל הד"ר שווארץ בשאלה: מהו היחס הפיזי והכמותי בין הראש לבין הגוף כולו?

נתן הרופא הווינאי עינים תמהות במלווהו, כתוהה: מה ענין שמיטה אצל הר סיני, ומה מקומה של שאלה זו בשעת לילה מאוחרת.

- כרופא שתורת האנטומיה נהירה, לו בודאי יוכל לתת לי את התשובה הנכונה - המשיך מורנו את דבריו.

- כן, בודאי יודע אני, השיב הרופא - הראש תופס את החלק השביעי של הגוף כולו.

נכון, רק החלק השביעי - אישר מורנו את תשובת הרופא - והמשיך לפתח את דבריו בצורה אליגורית.

באחד הימים נתאספו כל האברים ובאו בטרוניה נגד "הראש": הבט נא וראה ראשנו היקר, את אי-השוויון וחוסר הצדק. כל העבודות הקשות והמפרכות נפלו בחלקנו - הידים עובדות; הרגלים צועדות וכל אברי הגוף מתייגעים בכל מלאכה בבית ובשדה. והנה בהגיע שעת המנוחה והארוחה, מרחיב הראש את פיו וממלאו בכל מיני מטעמים, ובחיכו מתענג הוא מכל מאכל אשר יאכל. בפגישת רעים, שוב הפה הוא ראש המדברים; ואילו שאר האברים יושבים ואינם נוטלים חלק ואינם ממלאים שום תפקיד של כבוד, וכך הלאה.

נענה הראש ואמר:

אמת נכון הדבר שאני נוטל בכל דבר חלק בראש, אבל זה בזכות ולא בחסד. כי מי הוא זה המכוון את כל פעולות הגוף ונותן את ההוראות שכל האברים יבצעו את פעולתם בזמן הנכון, בצורה הנכונה ובשעה הרצויה, לא הראש? ואלמלא אני, כולכם מוטלים ככלי אין חפץ בו, ולכן מגיע לי החלק הנכבד של הנאות האדם.

נכון, נכון - נענה ד"ר שווארץ - תשובה נכונה וקולעת. כנראה שלראש יש ראש... התחייק המלומד.

כשראה מורנו שהצליח להרפות את המתיחות מעל פניו הנוקשות והמנומנות של הרופא הקפדן, המשיך בדיבורו הקולח, שהתמוז יפה בשלוות הלילה.

באופן מקביל ולפי אותו יחס חילק הקב"ה את ימיו של האדם. לקח את החלק השביעי של ימי האדם וקבעו ליום שבתו ומנוחה, שאז האדם משוחרר מעבודה פיזית וחומרית, וכל כולו מוקדש להתרענונות רוחנית. מיום מנוחה זה שואב האדם את השראתו וברכתו לשאר ששת ימי המעשה, כמו שאמר המשורר, "כי היא מקור הברכה מראש מקדש נסוכה"; וכשם שהראש הוא המשפיע והמכוון את דרכי האדם ומעלליו, כך השבת, היא המדריכה ומסדירה את חייו היומיומיים של האדם בצורה נורמלית, שקטה ועיילה. ואלמלא השבת שנותנת לאדם את ההזדמנות להחזיר לעצמו את שווי משקלו הרוחני והחברתי שאיבד במשך ששת ימי ההשתקעות בחמרונות, הרי היה האדם נהפך לעבד נרצע ולכלי שרת בידי מאוייו החומריים, ודמותו האינטלקטואלית והרוחנית היתה ברבות הימים ניטשטשת לחלוטין. והיו אז הוא וחמורו צועדים לפי אותו הקצב אחרי המחרשה. אבל מכיון שנתן הקב"ה לאדם את המתנה הגדולה

כשנודע לו פעם, שקבוצה של אברכים מתכננת להשתמש במעשי אלימות נגד חנות של יהודי שהיתה פתוחה בשבת; הזדרז בשבת בבוקר אל אותה חנות, ובדברים רכים ואמירה נעימה שיכנע את בעל החנות לסגרה, והפריצה נסתמה.

היה צלם אחד פורץ גדר, שאיחר לסגור את הסטודיו שלו בליל שבת, דבר שעורר את זעם הצבור החרדי, והיו צעידו בדרכי מחאה תקיפות. אולם מורנו התנגד לכך, ואף כאן העדיף דרכי נועם על מחאה צעקנית. ביום הששי לאחר הדלקת הנרות, הופיע בפתח החנות, כיבד את בעליו ב"שבתא טבא" לבבי, ביקש ממשמשו כסא והתיישב בפנים החנות; פתח את התהלים שלו, ושקע באמירה עריבה של מזמורי דוד המלך. אלה שביקשו להיכנס נרתעו, בפגשם להפתעתם יהודי ישיש נשוא-פנים, שיושב בתוך החנות ואומר תהלים בדביקות.

והיה ספר יהודי שהחציץ נגד מורנו, בשעה שביקשו בדברי נועם שאל יחלל את השבת בפלטין של מלך, ואל יהיה פורץ גדר ראשון בענף זה. משסייר בעקשנות לסגור את המספרה, נתרגש מורנו ואמר: "אבל בשבוע הבא תהיה כבר המספרה סגורה!"... באמצע השבוע מתה בתו הקטנה של אותו פורץ גדר, והיה הדבר לשיחה בפי-כל.

עד כמה היו שיקוליו מודרכים לשם שמים ומחושבים עד לפרט הקטן ביותר, תלמדנו העובדה הבאה:

רבי נחום ברגמן, שימש שנים רבות ש"ץ לתפילות המוספים בימים הנוראים בביהכ"נ שבבתי מחסה. ואירע הדבר, שאחד עשר ימים לפני ראש-השנה נסתלק רבי נחום לבית עולמו. עוד לפני כלות השבעה הציע עצמו מיישהו בפני מורנו למלא את מקום הש"ץ המנוח, וזה מכיוון שבני המנוח שרויים באבלות, ואין אבל ראוי להיות ש"ץ בשבתות ובחגים.

שתק מורנו ולא הגיב על הצעתו של הלה, וגם רמז לגבאים שלא ידאגו לש"ץ. כסבורים היו שהוא בעצמו מתכוון לרדת לפני התיבה. ביום ראשון של ראש השנה אחרי התקיעות, נגש לבנו של המנוח, ר' שמעון (שו"ב דמתא), וציווה עליו להיות הש"ץ בתפילת המוסף במקום אביו. ויתמחה הקהל איש אל רעהו.

עם גמר התפלה, הסביר מורנו לציבור את פשר הוראתו: טעם הדין שאין האבל משמש כש"ץ בשבת ובמועדים, הוא מפני כבוד הציבור. ועתה נעשה את חשבוננו. האלמנה השבורה שזה עתה נלקח ממנה בעלה היקר יושבת בעזרת נשים; ובשעה זו, עולה לפניו זכרון בעלה המנוח, שהיה יורד כעת לפני התיבה ומתחיל לסלסל "הנני העני ממעש". ואם במקום שהיתה רגילה לשמוע את קולו של בעלה, יגיע לאזניה קול של מיישהו אחר, אזי לבה יתפלץ בקרבה מצער ומכאב, ונמצאנו מצערים אלמנה, שהוא איסור דאורייתא. וזהו כבודו ורצונו של הציבור להמציא ניהומים לאלמנה הנדכאה ע"י זה, שבנה, שקולו ערב כקול אביו, ממלא את מקומו - ואין לך כבוד הציבור גדול, מאשר להרגיע נפש נכאה ולהרנין לב אלמנה.

"דברי פי חכם חן"

באחד מלילי שבת נתקפה אשתו במחלה קשה. אף מורנו להבהיל את הרופא המשפחתי ד"ר שווארץ.

כשעשית של נפט מהבהבת בידו, הקביל הרופא את פניו. כבש מורנו את כאבו ומורת-רוחו, על חילול השבת שלא לצורך שנעשה

מעולם התהו והשפל לעולם אחר, לעולם שכולו התעלות, ערגה וכסופין, לעולם יותר נעלה ונשגב. והיתה שעה זו, שעה של קורת רוח שהיתה יפה מכל חיי העולם הזה.

התפלה, מטה עוז ביד כל אדם

- "העיקר להתאמץ בכל יום בתפלה לפני אבינו שבשמים בלב טהור - זו עבודה שבלב שנשארה לנו, ונזכה על ידה בקרוב להחזרת העבודה בבית המקדש שיבנה במהרה..." - כך כותב מורנו לנכדו, ועיקר זה שמר לעצמו וציוה לבניו ולביתו אחריו. ונהג לומר, כי ענין זה של פניה תמידית בתפלה למי שהיכולת בידו, הוא מהשלמות היותר נעלה שהאדם מסוגל להגיע אליה. ומכיון שהתפלה היתה בת לוויתו הקבועה של מורנו, בכל עת ובכל שעה. והואיל ומה' מצעדי גבר כונו ועתות הרצון לפניו. לפיכך - ואני תפלה לך ה', למען תהיה זאת "עת רצון" למלא את מבוקשי, הן בצרכי הכלל והן בעניני הפרט.

ועד היכן הגיע גודל בטחונו בכח התפלה, אפילו בדברים פעוטים לכאורה, ילמדנו הסיפור הבא: מאמצים רבים השקיע באפיית המצות שיהיו בתכלית ההידור; והנה קרה שאחד מעוזריו בשעת אפיית המצות העיר לו, כי אחד העובדים מתרשל קצת בגלגול העיסה, וכי מהראוי שמורנו יגער בו ויזרוז.

ענהו מורנו: זאת לא אעשה - לצער פועל עני ולגעור בו משום שחפץ אני במצות מהודרות? אני מצדי עושה כל מה שביכולתי וגם אינני חוסך בהוצאות, ונוסף לכך מתפלל אני לה' שיזכני במצות ביתרון ההידור והכשרות, וסמוך ובטוח אני שהקב"ה יקבל תפילתי, כי הוא בוחן לבבות ויודע כמה עז רצוני לקיים מצוה זו כהלכתה, אבל לקבל מצות מהודרות תמורת גערה בפועל עני - יצא שכר המצוה בהפסדה.

כשם שבשעה שהיה עומד בתפלה צייר לפניו את ה"שוית" ה' לנגדי תמיד", כך היו הרגשיו נסערים בשעת קריאת התורה, או בשעה שהיו מפטירים בפרקי הנבואה של פורענות או נחמה - אז היה מדמה בנפשו כאילו מומחשים לנגד עיניו כל אותן מאורעות, והחזון היה למציאות.

והעידו עדים מהימנים, שבשעה שהיה הקורא משמיע בהפטרה של "פרשת זכור" את דברי תוכחתו של שמואל לשאול המלך, כשאמר לו: "כי מאסת את דבר ה' וימאסך ה' מהיות מלך על ישראל", זלגו עיניו דמעות ופניו הפיקו עצב, כאילו היה עומד ורואה את שאול המלך ביגונו ובצערו על אבדן המלכות.

מאימתי מתחילין בהכנות ליום הכפורים?

הכנות הנפשית לקראת יום הקדוש, בודאי שלא החלה ביום שלפניו ואף לא לפני פניו; ולא עוד אלא אפילו קול השופר שמתחיל להדהד בחלל בית הכנסת בראש חודש אלול - כבר מצא אותו בעיצומן של ההכנות לקראת יום הכפורים; אצלו החלו ההכנות מן ה"יום המיוחס", כלומר מ' בסיון; ארבעה ימים לפני חג מתן תורה החל לספור את הימים ולהתכונן לקראת היום הקדוש. והיה מכריז ואומר בבוקרו של יום ב' בסיון, דעו לכם כי בעוד ח"י שבועות כיום הזה חול היום הקדוש, שבו אנו עתידים לעמוד לפניו יתברך ולהתחטא מעוונותינו - נמצא שהזמן קצר והמלאכה מרובה, לפיכך יש להתחיל מיד בהכנות לקראת היום הזה.

מאותו יום והלאה היה מונה והולך: כך וכך ימים עוד לפני יום הקדוש, עד שהגיע לשבוע האחרון בשנה, כאן שינה את הנוסח והיה אומר: היום הוא יום א' האחרון של השנה, ועל כל אחד מוטל לתקן כל מה שקלקל בימי ראשון בשבוע של השנה; וביום ב' אותו דבר, וכך הלאה. ומי שנוהג בקדושה ובפרישות ובדרכי התשובה במשך כל אותו שבוע האחרון של השנה, נמצא מתקן כל השנה כולה, והנו נכנס ליום הדין טהור ונקי מכל חטא ועון.

תורת חיים

כל העוסק בתורה מבפנים, תורתו מכרזת עליו מבחוץ" הכרזה זו,

הזאת - השבת; השומרת על איזונו הרוחני של האדם, ומברכת השבת יתברכו כל ששת ימי המעשה, הרי משום כך עלינו לשמור בקפדנות על השבת, כשם שהיא שומרת עלינו.

דבריו השקטים של מורנו שנאמרו ברוך, בהגיון ובשפה עשירה וספרותית (הוא שלט היטב בכמני הלשון הגרמנית), חדרו עמוק לנפשו הסגורה של הרופא, והוא הפטיר בעונה ובהתנצלות:

- "צדקת. רבינו!"

על הרנה ועל התפלה

תפלתו של מורנו כולה לב היתה; וכשהיה יורד לפני התיבה ושופך צקון לחשו לפני בוראו, היה קולו העמוק מהדהד בצליל לבבי מיוחד, שהיה מרתק וסוחף אחריו את כל באי בית ה' - מנתקם בבתי-ראש מעולם העשייה וההווייה לעולם האצילות וההזדככות. ושח אחד מישישי ירושלים:

- "אומר אני בודאות גמורה, שאפילו אחד שהתרחק מהיהדות, אם היה שומע את רבי חיים בתפלת חול רגילה, ומקשיב איך שהוא שופך צקון לחשו לפני קונו, אי אפשר היה שלא יכנסו בו הרהורי תשובה ורשפי התעוררות לחזור אל מקור מחצבתו".

ומספר אחד מנכדיו: "זה קרה אחרי שגמרנו את השעור היומי הקבוע שלנו אחר-הצהרים מבלי שיפריעו לנו, והיתה רוחו של סבא טובה עליו, ונתגלגלה השיחה על מורו ורבו הכתב-סופר; ובהפליגו לאותם הימים התחיל לפזם תפלת "אלהי נשמה" בניגונו של רבו, מעין "וואלוכל" הונגרי; וכשהגיע למלים "כל זמן שהנשמה בקרבי מודה אני לפניך", נכנס הסבא לאקסטזה כזאת, שפניו הקדושות נתלהטו, עד שנדמה היה שהגיע עד כלות הנפש; ודמות פנים אלו שהיו כפני מלאך, נשתמרו בזכרוני עד היום".

וכך היתה אמי ע"ה תמיד מספרת, שבסעודת הנשואין שלה בליל שבת קודש שבה השתתף גם הסבא, הוא שר את חרוזיו של רבי אברהם אבן עזרא "צמאה נפשי לאלקים". האוירה העליזה שהיתה נסוכה במקום, ומצב הרוח הקליל והשובבני נעלמו כבר בחרוז הראשון, ואפילו הפעוטות שהיו מקפצים ממקום למקום מתוך שובבות, נצמדו למקומותיהם כבמטה קסם. ונדמה היה כאילו כל אותה חבורה עליזה, נעתקה בסערה חרישית לעולם אחר, עולם שכולו נגינה והשתפכות הנפש. והיתה אמא ע"ה מוסיפה: - כאשר הגיע הסבא ז"ל לחרוז: "זכור אהבת קדומים, והחיה נרדמים, וקרב הימים, אשר בן ישי חי", נדלקו עיניו העמוקות בזיק של כיסופין וערגה, אשר מתוכן השתקפה צפיית עם נרדף ונדכה, המייחל שנות אלפים להתחדשות "אהבת קדומים" - ואגלי דמעות גלשו מעל הלחיים של משתתפי הסעודה, שרק לפני שעה קלה היו נתונים ברמ"ח אבריהם באוירה של שמחה ועליצות.

ואם כל השנה כולה שפעו פניו של מורנו קרני-הוד, והפיקו זוהר של קדושה וזיו עילאי - הרי בהגיע ערב יום-הכפורים, היה עור פניו מבהיק בזיו חכלילי, שהלך ונתלהט ככל שהתקרב היום הקדוש. ואשרי מי שזכה להיות נוכח בעת שהיה יושב בליל הסדר ומרבה לספר ביציאת מצרים, מתוך הבעה כאילו הוא עצמו, זה עתה יוצא ביד רמה מעבדות לחרות ומשעבוד לגאולה. לשיא ההתלהבות היה מגיע בעת אמירת הפיוטים שלאחר הסעודה. וכשהיה חוזר על החרוז: "א-ל בנה, בנה ביתך בקרוב!" - רעדו אמות הספים ו"הלילא פקע ארזא" מעוצם הרקיעה ברגליו, שנתלוותה לפיוטי הכיסופין בליל הגאולה והחירות.

שח אחד מזקני ירושלים:

- כשהייתי בא לדרשתו של רבי חיים בשבת שובה ובשבת הגדול, הרי בשעה שהיה מתעטף בטליתו ועולה על יד ארון הקודש, והיה פותח ואומר ברטט:

"א-דני שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך" - היה הקהל כאילו נעקר

בהתפעלות איך היו לומדים בשקידה באותם הימים, ואיך נתעלה "הסבא שלכם" על כולם בשקידתו העצומה; עד שלא פעם קרה שהשאירוהו בשעות הלילה המאוחרות ע"י "עמודו", וכשקמו בבוקר לתפלה מצאוהו באותו מעמד. הוא אף הוסיף ואמר: "תדעו לכם כי הסבא שלכם היה דמות אגדית בתורתו וצדקותו, אשר מסביבו התהלכו סיפורים ועובדות נפלאות לא רק בפרשבורג ובוורבא, אלא אף בערי השדה שמסביבם. והיו אבות מזרזים את בניהם לשקידה ולהתחזקות באמונה, מתוך ספורים על הבחור מוורבא. ואם היו חפצים מטיפי מוסר ומגידי מישרים בימים ההם, לצייר דמות חיה של מסירות נפש ואמונה תמימה, היו דולים מזכרונם אחת האגדות הללו, ובונים מסביבה את ה"מוסר השכל", אל מה מסוגל האדם להגיע ע"י דבקות בה' ובטחון בכל יכול, כמאמרם ז"ל: "הלל מחייב את העניים", כך היה הוא מחייב את אלו שרצו לתרץ את חוסר שקידתם באמתלאות שונות של תנאים קשים, בעיות משפחתיות וכלכליות, וכדו'.

מתוך כל אותם הלילות שרבי חיים נשאר לבדו בישיבה, דלה רבי זאב פפנהיים מקרה מיוחד, שבו היה מעורב גם ראש הישיבה, ומעשה שהיה כך היה:

בימי החנוכה היתה הישיבה כמעט מתרוקנת, כי הבחורים נהגו לנסוע לבתיהם לשבת חנוכה, אולם הוא נשאר בישיבה והמשיך כמנהגו להיות ער כל ליל שני.

מאוחר בלילה שמע רבו הכתב סופר שדירתו היתה סמוכה לבנין הישיבה, קול תורה נעים עולה מתוך חללו של אולם הישיבה, וחשקה נפשו לדעת מי הוא הבחור הפלאי הזה שגם בימי החנוכה אין קולו פוסק מלימוד התורה.

מכורבל באדרתו, אדרת השער, נכנס ראש הישיבה לאולם הישיבה, נעצר ע"י הדלת, ועמד כך שעה ארוכה, עד שרבי חיים קם להוציא ספר מתוך ארון הספרים, ויחדד מאד לראות את רבו עומד ומתבונן בו. מבוש ונדהם כאחד, משל כאילו נתפס חלילה בקלקלתו, נשאר תקוע על מקומו.

ניגש אליו רבו, ובקול אבהי פנה אליו ויאמר: אתה הוא בני חיים, שקולך הנעים מהדהד באזני כל הלילה. מרוב חיבה נעמד ראש הישיבה שעה ארוכה ונכנס אתו בשיחה, שבה הפליג בגדלות התורה ובכבוד לומדיה, ובתוך הדברים סח לו על מעשה שאירע עם אחד שפגע בכבודו של גדול אחד.

לאחר ששוחח אתו שעה קלה, נפרד ממנו רבו בחביבות, ואף הזמינו אליו לסעוד בשבת על שולחנו.

הגדיל לכתוב עליו מורו ורבו הכתב סופר, בתעודה שהכתירו בתואר "מורנו", שבה מפליג בשבחיו ובגדלותו בתורה, עד שהוא מכתירהו "אחד המיוחד ממבחריו גברינו", אשר "לא מש מתוך אהלה של תורה". ובאופן מיוחד מציין הכת"ס את יחודו ושלמותו הנפשית ביראת ה' ומדותיו התרומיות, "ושלשה המה נפלאו, ויחדיו על הרוב לא נמצאו, - תורה ויראת שמים ומדות טובות מוזהבות ממקור אחד מחוטבות".

ומתנבא הכתב סופר:

"ובקרב הימים במקום גדולים יעמוד, ועמהם ימנה להפיץ טהרה ותורה בישראל וכותרת התורה על ראשו".

כל חושיו משועבדים להשי"ת

מימי חרפו עד עת זקנתו כך היתה דרכו, שבשעה שהיה מתעמק בתלמודו, כאילו נעקר לגמרי מהמציאות שמסביבו, ואפילו חושיו הפיזיים שיעבדו עצמם למוח וללב שפעלו בקצב בלתי אנושי. והעיד אחד מדרי בתי מחסה, איך שבילילי שבועות היה מורנו עולה מיד אחרי הסעודה לבית הכנסת, מתיישב על מקומו בקרבת ארון הקודש

שהיא נחלת כל מצניעי תורתם ומסתירי גדלותם; היא שהכשילה כנראה את כל מאמציו וטעצקאותיו של מורנו להשאר "יהודי רגיל", כפי שהוא ראה את עצמו בכל האמת שבלבו. ואם יש בו משהו שלא כרגיל, יש להציפו "בסתר המדרגה" ולקיים בנפשו: "חמוקי ירכיך - מה ירך בסתר אף דברי תורה בסתר". כל תחבולותיו להשאר בצל ד' אמותיו - לא הועילו כי תורתו היא שהכריזה עליו.

ולא רק מחובשי בית המדרש וצורביו, אלא אף מרבו הגדול והמובהק, גאון הדור רבי יהושע ליב דיסקין, התאמץ לכסות היקף גדלותו וידענותו בכל חלקי התורה, עד שהדבר נתגלה ע"י מעשה שהיה והגאון מבריסק הוא שנתן פומבי להתפעלותו, והשמייע בפני האריות שבחבורת מקורביו ותלמידיו כי "רבי יוסף חיים גאון הוא בנגלה ובנסתר", עד שקרוב לשנות דור עוטר בנזר "גדול חכמי התורה" של ירושלים. היה זה בשעה שהמרא דאתרא רבי שמואל סלאנט הקביל את ממלא מקומו בחיים הגאון רבי אליהו דוד רבינוביץ-תאומים (האדר"ת), והציג בפניו את כל ה"פני" של ירושלים, וכשהגיע למורנו הכריז הרב הישיש קבל עם ועדה: "רבי חיים זוננפלד הוא התלמיד-חכם הגדול ביותר בירושלים". רבה של ירושלים, שהכיר וידע את למדני וחרפי ירושלים, שהיתה עיר מלאה חכמים וגדולי תורה, ענד את כתף "הת"ח הגדול ביותר" בראש מורנו, ומי הוא אשר יבוא אחריו למדוד רומו ועומקו של אלוף התורה בעיר התורה של הימים ההם.

אמנם נכון הדבר, כי אנשי ירושלים לא היו זקוקים להמתין עד להכרזה זו. אותו כינוי של חיבה והערצה "הת"ח הגדול ביותר" שגור היה בפי-כל, כמעט מאז דרכה רגלו על אדמת הקודש, והופעת אורו בעיר המקדש; ומשהרגישו אנשי ירושלים בחושם המחודד, כי אותו "תלמיד" המתאבק בעפר רגלם של גאוני-התורה, אינו אלא "חבר" שוה לרבותיו - שוב לא הועילה הסתרתו. ולא עברו ימים מרובים - ועדיין בן תשחורת היה - וכבר הוכר כראש האריות שבחבורת הת"ח בירושלים; והילת זוהר זו שוב לא סרה ממנו מכאן ואילך. יתרה מזו - כל מאמץ נוסף של הצטנעות, רק הוסיף נופך להילה שאפפתו, והגביר את רחשי ההערכה לארז המתחזה כאזוב.

בשנים - העולם טועה

נהוג ומקובל היה אצל גאוני ישראל כשעלו מן הגולה, לערוך את הביקור הראשון אצל מורנו. ותמיד היו התבטאויותיהם מלאים השתוממות והתפעלות, תוך הדגשה שכל מה ששמעו וידעו עד כה, היה רק מעט מזעיר ממה שנתגלה להם בשיחת פנים-אל-פנים.

על אחת מהתבטאויות אלה, מסופר מביקורו של הגאון רבי משה מרדכי אפשטיין, ראש ישיבות סלובדקה וחברו, שאמר: "בהיותי באירופה, שמעתי כמובן על רבי חיים זוננפלד, ידעתי כי הוא גאון בתורה וצדיק בכל דרכיו; אולם בבואי לירושלים ואחרי שנפגשתי פנים אל פנים עמו ושוחחתי אתו, יצאתי ממש מכלי; הלא הוא היה נחשב לגאון לא רק בתקופתנו; כשעמדתי במחיצתו נדמה היה לי שהנני עומד לפני סמכות גדולה כמו ה"בית יוסף", מעין ה"בית יוסף" - חזר כמה פעמים על הביטוי האחרון.

באותו מעמד אמר עוד הגאון רמ"מ אפשטיין דברים חריפים כלפי מתנגדי מורנו - "שלא הבינו את רוח קדשו של רבי חיים".

ועוד הוסיף רבי משה מרדכי ואמר: "בשני גדולים העולם טועה, - מעריכים את רבי איסר זלמן מלצר בתור גאון ואת רבי חיים זוננפלד בתור צדיק, והם אינם כלל יודעים את הצד השני של המטבע, כי רבי איסר זלמן הוא צדיק ורבי חיים גאון אמתי".

רבי זאב פפנהיים, חברו מנוער של מורנו, אשר ביקר בירושלים בשנת תרפ"א, והתאכסן בביתו שבוע ימים, היה מספר והולך עד אור הבוקר באזני נכדיו, על "הבחור מורנו ר' חיים" שהוא בעצמו ראה איך ש"הרבי" זכר צדיק לברכה (הכתב סופר) קם מלפניו מלא קומתו. ובשעה שרבי זאב הפליג לעידן ימי נעוריו בפרשבורג, התחיל לשחזר

תל-תלפיות

מתוך מה שנלקט וגאספ משרידי מכתבים, אנו למדים כי מורנו היה במשך תקופה ארוכה תל תלפיות שמכל קצו תבל פנו אליו בשאלות הלכתיות וצבוריות, והוא שימש ככתובת המרכזית שאליה הורצו חלק נכבד מהשאלות החשובות, שצפו ועלו בחיי העם בארץ ובפזורה. דבר זה חוזר ומתאשר מאוסף גדול של מכתבים שנשלחו אל מורנו, מתוכם משתקפים הערכת רבני ישראל וגדולי הדור לשיקול דעתו; ונראה שכולם חיכו לתשובתו השקולה, שיאיר עיניהם בכל השאלות שעמדו על הפרק.

אולם דא עקא: המכתבים מהתם להבא אמנם רובם אתנו, אבל מה שמורנו השיב לשואליו נתפזר על פני שבעה ימים. רוב משאו ומתנו היה עם ארצות אירופה, ועם השואה עלה הכורת גם על מכתביו, יחד עם אוצרות הרוח העצומים שהצוררים הרסו והשמידו מבלי להשאיר להם זכר.

עיון קל במכתבים הבודדים שניצלו, מגלה כמה אוצרות רוחניים בהלכה, במוסר ובמחשבת ישראל, ירדו לטמיון ביחד עם המון תשובותיו שמספרם הגיע לאלפים. כי הלא הוא לא השאיר אף פניה אחת ללא מענה, כפי שהוא מעיד על עצמו: "לא ידעתי משום מכתב שלא השבתי עליו, וזולת מה שהשבתי לא קבלתי שום מכתב... וחלילה שלא להשיב לאיש ומכש"כ למע"כ, וד"א קדמה לתורה..." קטע זה הועתק מתוך מכתב ששלח אל ידיד נעוריו הגאון רבי דוד פרידמאן, אב"ד צעהלים, בתאריך ו' לסדר כ"תשא תרמ"ג. מכתב מוצל ובודד זה שנכתב באריכות, מגלה טפח מגאונותו. ההיקף והעמקות בהם הוא חובק את הנושא (בענין הלאו ד"לא תסור") מפליאים כל מעיין. ומאלפים עוד יותר קטעי הפתיחה והחתימה הרצופים דברי מוסר, ענווה והתבטלות - שלעצמם יכולים לשמש חומר עיוני בעניני מוסר ומחשבה. השיור המוצל הזה ועוד בודדים כמהו, רק מוכיחים לנו מה חסרנו ומה שקע בתהום האבדון והנשיה, מפרי עטו והגות מחשבתו המעמיקה והבהירה של מורנו.

עקב התנאים של הימים ההם שגם פיסת נייר היה מצרך מותרות, וגם בשל ענוותנותו הרבה, לא מצא לנכון להשאיר בידו העתקים מתשובותיו הרבות לאלפים שהשיב לשואליו. וכשאחד מנכדיו שקבע אתו שעורים מדי יום ביומו, ניסה להעתיק את התשובות שהשיב לשואליו, מיחה בו, באמרו: חבל על זמנך, כל מה שאני משיב "זיל קרי בי-רב הוא", ואין בהם כל חידוש שראוי להעתיק, ואין אני משיב אלא מפני הכבוד. והוא הוסיף: "הרי אמרו דברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם בע"פ, ורק משום עת לעשות לה', כדי שילמדו התלמידים וישכילו, התירו את הדבר - מה שאין כן בחידושיי, שכל בר-בי-רב יוכל לחדשם כשילמד הסוגיא".

נשאל ומשיב

תקופה מסוימת שינה את דעתו, כאשר בכסלו תרמ"ז החל להעתיק את תשובותיו, שרשםם בכתב ידו בספר מיוחד. מתוך קריאה בפתיחת דבריו מסתבר, שהתכוון מכאן ואילך להעתיק את תשובותיו בתדירות ובקביעות, וכך הוא כותב: בעה"י נתתי אל לבי לרשום לי על הספר מה שאני משיב בד"ת, היום יום ה' כ"ח בסלו זמ'ר'ת' ה' צרופה לפ"ק, פה ירושלים עיה"ק תובב"א.

גם מכאן משתמע, שלא רשם אותן במטרה להדפיסן, אלא "נתתי אל לבי לרשום לי" - לרמוז שאין מיועדות להדפסה ולפרסום ברבים, כי דייקן בלשונו היה.

התשובה הראשונה שתחילתה מצוטטת לעיל, היתה שלוחה אל אחד מאלופי נעוריו מימי למודם בצוותא בפרשבורג, הגאון רבי משה גרינוואלד, אב"ד חוסט. והיא דנה בארוכה בסוגיא דכלאים בציצית.

רישום התשובות על ידו נמשך שנתיים בקירוב, ואנו מוצאים בספר הזה שלשים ושש תשובות; רובן ארוכות, שבהן הראה את כחו הרב

משקיע עצמו בלימודו עד אחרי עלות השחר, ולא קם ולא זע כל אותו הזמן ממקומו, לשום צורך ואף לא לטעימת כוס קפה שהועמד לידו. משהפציע השחר קם ממקומו, ירד לטבול, וחזר לתפילת שחרית כותיקין, ולתפלת המוסף ירד לכותל המערבי.

אבי מורי ז"ל בימי חורפו, נתבקש ע"י הגאון רבי יצחק ירוחם דיסקין, לרשום את השיעורים ו"המערכות" שהיה נוהג להרצות בפני טובי הצורבים של ירושלים בימי חול המועד של פסח וסוכות. פעם, בעת שציטט חידוש ממורנו, פנה אליו ואמר: "הסבא שלך הוא חד בדרא בחריפות ומהירות תפיסתו", ואלמלא הטרידוהו עניני הצבור, היה כתר "רבן של כל בני הגולה" ענוד לראשו; כי אחד ומיוחד היה בגאונותו, חריפותו, ישרות שכלו, וצדקותו". ואמנם - עסקי הציבור המרובים, שנטרד בהם, לקחו כמובן זמן רב מזמנו. ולא פעם היה נאלץ להפסיק לימודו ולהתפנות לפעולה כלשהיא לכבודה של היהדות החרדית ולהגנתה, או לבעיה צבורית אחרון.

פעם התאונן בפניו אחד מעסקני ירושלים שעניני הציבור מפריעים לו מאד בלימודיו, אמר לו מורנו:

האמן לי, אף אני עצמי מרגיש, כי אילו הייתי מתבודד לעצמי ויושב ועוסק בתורה, הייתי מגיע למעלות עליונות ולגדלות בתורה, אך איני מתחרט על כך. ואילו הייתי צריך להתחיל את חיי מחדש, הייתי עושה בדיוק כמו שעשיתי, כי האדם לא נברא לעצמו בלבד, אלא להרבות במעשים טובים ולהגדיל כבוד שמים.

באותו ענין שח הגאון רבי דוד יונגרייז, ראב"ד העדה החרדית, כי אביו ר' ראובן שלמה ועוד כמה עסקנים שהו בבית מורנו שעה שנתקבלה בביתו הידיעה על הסתלקותו של חבר נעוריו, הגאון רבי משה גרינוואלד, אב"ד חוסט ובעל "ערוגות הבושם", ובאותה הזדמנות שמעו מפיו על דרכו בקודש של אותו גאון.

הפליג מורנו מאד בשבחו של הנפטר, שהיה ידוע למרביץ תורה לאלפי תלמידים, ולרב פעלים בהקמת עולה של תורה בעירו ובגלילות הסמוכים. באותה שעה שקע מורנו בהרהורים, ולאחר מכן הוסיף: יחד שקדנו על התורה בימי נעורינו בשיבות וורבאו ופרשבורג, וזכות גדולה נפלה בחלקו של חברי הגדול, להקים לגיונות של תלמידים, גדולי תורה ויראה, ולהפיץ תורתו ברבים ע"י חיבורו הגדול "ערוגת הבושם"; אבל - הוסיף מורנו - בסבר פנים מרצינות, אע"פ שאני לא זכיתי כמוהו להרביץ תורה בישראל - איננו מיצר על חלקי, שזכיתי לעמוד על משמרת הקודש בקרתא קדישא ולהקדיש כל ימי ושנותי לנטור את חומות היהדות לבל יפרצוה זרים; והלואי שיהא חלקי עם מזכי הרבים, נקיי הדעת שבירושלים; מקומי הריסות עיר-האלהים, בוני חרבותיה ושומרי חומותיה.

מפי גדולים

גאון הדור רבי ירוחם פישל פערלא, כששמע בשעת ההלוויה של מורנו את ההספדים שנאמרו עליו, תמה ואמר: "מה הם מספידים אותו - האם הכירו אותו; האם יודעים הם להעריכו?"

גאון המוסר, הסבא מסלבודקה רבי נתן נטע פינקל זצ"ל אמר כדברים האלה, בעת מקרה מסויים:

"הלא עלינו לדעת שרבי חיים זוננפלד הוא גאון בדעת תורה; הרי הוא היה קשור מאד לרבותיו ראשי גולת הונגריין - הכתב סופר זצ"ל; הגאון רבי אברהם שאג זצ"ל; מצעירותו גדל וחי בירושלים; התאבק בעפר רגלם של גאוני וצדיקי ירושלים והוא בעצמו גאון וצדיק - הנקל לנו לשער, אחרי כל כך הרבה שימוש של גדולים ע"י איש שהוא בעצמו גאון וצדיק, עובד את ה' באמת ובמסירות נפש, איזו "דעת תורה" יוצאת מפיו של קדוש כזה".

כשחזר הגאון רבי מאיר דן פלוצקי מביקורו בארץ, פנה למקורביו ואמר: "אם לא הייתי מטלטל עצמי לנסוע לארץ ישראל, אלא בכדי לפגוש פנים אל פנים את צדיק הדור רבי חיים זוננפלד - דייני".

בפלפולה של תורה ואסוקי שמעתא אליבא דהילכתא.

התשובה האחרונה שנרשמה היא מתאריך א' דסליחות תרמ"ח לפ"ק, וכאן שוב הפסיק.

הסיבות שגרמו להפסקת העתקת תשובותיו ורישום החדו"ת על ידו, שוב אינן ברורות די צרכן. אולם מכל מה שנשמע וסופר, נסתבר ביותר שהושפע מדעתו של מורו הגאב"ד דבריסק, שלא היתה נוחה מהדפסת חדו"ת ועשית ספרים אין קץ; ואף מביטול עצמי של "פשיטא מאי קא משמע לן?".

מפרק לפרק אף השתתף במו"מ של הלכה בחוברות וכתבי עת תורניים שונים, ובייחוד בקובץ "אור תורה" שיצא לאור על ידי בנו הגדול ר' אברהם אהרן במשך השנים, תרנ"ז-נ"ט. אבל מאז הגיעו לגיל ארבעים הפסיק לרשום חדו"ת, (כפי שהוא בעצמו אמר לאמו"ר) פרט לתשובות על שאלות שהיה נשאל מכל קצוי תבל. ומאחר שהשתדל תמיד להסתייר את עצמו, קיצר תשובותיו ככל האפשר, והצטמצם בקביעת ההלכה למעשה. ואם היה זה מו"מ בביאור ענין בש"ס, היה כותב את המסקנה בתכלית הקיצור ככל האפשר. לפעמים היה עונה לשואל על גליון השאלה עצמו, והיה מתנצל בכך, שאינו יכול לשמור על קדושת כל המכתבים הבאים אליו ושבהם מוזכרים ד"ת, לכן הוא מעדיף לענות על שולי הגליון של השואל, ובזה בטוח הוא שהגליון ישמר בקדושה.

תורת חסד

מאחר שתורתו "תורת חסד" היתה - הרי משום חסד שהיה עושה עם יתום אחד, מחניכי "בית היתומים דיסקין" ושלמה סובל שמו, נשתתרו ממנו למעלה מאלף תשובות קצרות על שאלות שהציע לפניו אותו יתום.

עלם תמים זה שנפשו קשורה היתה בנפשו של מורנו, היה מעלה את שאלותיו וספיקותיו על גליון נייר ותוחבו מתחת למפת שולחנו. ומשהרגיש מורנו בפיסת הנייר שמתחת למפה, היה מעיין בה, ותוך כדי עמידה היה רושם את תשובתו בקיצור נמרץ ובבהירות נפלאה.

אותו עלם יתום עלה ונתעלה והיה מגדולי הת"ח בירושלים ופה מפיק מרגליות, שריתק בדרשותיו את המוני העם בירושלים עשרות בשנים. חלק מהתשובות הוציא רבי שלמה סובל בחייו תחת השם "שלמת חיים", ד' חלקים. ולאחר פטירתו רוכזו רוב התשובות בכרך אחד, כשהן מהוות מקור מצוטט ע"י כל מורי ההוראה בארץ ובתפוצות.

לפני כעשר שנים יצאה לאור מהדורה חדשה של חמשת כרכי "שלמת חיים", בכרך אחד, עם לקט תוספות שלוקטו ממקורות שונים. בקרוב עומדת להופיע מהדורה מעודכנת עם תוספות רבות ונכבדות.

זכרון לצדיקים

תולדות חייהם של גדולי ישראל הם ספרי המוסר הפזורים ביותר. (חזון איש)

מן המדות הנאות לספר בשבח החכמים והצדיקים כמו שנאמר "חקר קבלים קבול" (שפי"ה, ב"ה, ע"ה) (שפי"ה תשובה לבינו יונה שפי"ה את רבינו)

מאת : נו"נ חזקי ויזל

כ' אדר ת"א: רבי יואל סירקיש זי"ע בעל הב"ח

אלה תולדות

הרב הגאון הגדול בדורו מוה"ר יואל סירקיש נולד בלובלין בשנת שכ"א לפ"ק לאביו הג"ר שמואל יפה, ולאמו הרבה"צ מרת סירקה ועל ברכיהם נתגדל ונתחנך לתורה ולעבודה.

בצל אביו הגדול זי"ע

בילדותו למד רבנו תורה מפי אביו שהיה בעצמו גדול בתורה ואיש ירא שמים חסיד וחכם מחשובי עיר לובלין. רבנו מזכירו לא פעם בספריו ואת תורתו שלמד ממנו (עיין ב"ח א"ח סי' תמב תפז ועוד). והוא קורא לו "הרב החסיד מורי" (עיין תש"ו ב"ח הישנות סי' קנח), וברוב תשובותיו הוא חותם הק' יואל בן לא"א מוה"ר שמואל זללה"ה. אביו חבבו מאד וחינכו להדר אחר המצוות ולפזר עליהם דמים מרובים. פעם קנה לו אביו את ההפטרה ביו"ט בדמים יקרים. כפי שרבנו מעיר באחת מתשובותיו (תש"ו ב"ח הישנות סי' קנח), וז"ל שם: מעיד אני עלי שאדוני אבי ומורי קנה לי ההפטרה בדמים יקרים במועד אחרון של פסח בהיותי קטן וקראתי בעצמי בפרק מוספין בבהכ"ס של הגאון מהר"ש לוריא ז"ל [הוא המהרש"ל] וכמדומה לי שהרב היה אז בבהכ"ס ולא מיחה בדבר, עכ"ל.

עשה לך רב

מלבד אביו שלמדו תורה שאב תורתו תורת חיים ממעון הג"מ שלמה ב"ר יהודה מלובלין (רבו המובהק של השל"ה הק' זי"ע), והג"מ צבי הירש שור (תלמיד של הרמ"א זי"ע), והג"מ משולם פייבוש רבה של בריסק ואח"כ רבה של קראקא, ונתפרסם שמו לתהלה ולתפארת.

פרק האיש מקדש

בהגיעו לפרקו נתחנך עם הרבה"צ מרת בילא ע"ה בתו של הגביר הנודע מו"ה אברהם הרצקיס פרנס ומרביץ תורה בלובו (גיסו של בעל הלבושים זי"ע). ובימי עלומו כבר נתקבל לעטר ברבנות, בשמונה ערים ועיירות כיהן רבנו ברבנות במשך ימי חייו.

ערי כהונתו ברבנות

בתחילה נתקבל לעטר ברבנות, בק"ק פרוז'נא נראה שנתקבל בה בשחרית ימיו, היא אף אינה נזכרת בתשובותיו, ולאחר מכן נתקבל

ברבנות בק"ק לוקבא, אף לה אין זכר בתשובותיו, ק"ק לובומלה היתה תחנתו השלישית הוא נתקבל בה כראב"ב בשנת שס"א ממנה הריץ תשובתו הראשונה בקשר לגזירה שקיבלו ע"ע אנשי העיר לובומלה בשנת שי"ח שלא לרכוש קרקע מגוי וכו' (עיין תש"ו ב"ח הישנות סימן ד').

על עזיבתו את לובומלה מסופר שמחמת גודל ענותנותו וצדקתו עזב את העיר הזאת ואת רבנותה ומעשה שהיה כך היה: תלמיד חכם צנוע אחד היה בלובומלה שהיה יושב בבית המדרש יומם ולילה ועוסק בתורה, ואיש לא ידע עד היכן חכמתו מגעת, פ"א נכנס אותו תלמיד חכם לביתו של הב"ח הרב דמתא, מסר לו ספר כת"י ומתוך יראת הכבוד אמר לו: רבי, אלה הם חידושיי על הש"ס מה שרשמתי לעצמי מזמן לזמן אגב לימודי, ורוצה הייתי כי כבוד תורתו יעייין בהם ויחזה את דעתו עליהם, לקח ממנו רבינו את כתב היד ובערב התחיל לעיין בו, קרא בו כשתי שעות - והשתומם, הוא ראה כי תלמיד חכם זה שהיה תמיד נחבא אל הכלים הוא באמת סיני ועוקר הרים ובקי בכל מקצועות התורה ויחד עם זה גם בעל סברא ישרה ועמוקה, כל הלילה לא נתן רבנו תנומה לעיניו, ובלבו אמר: "אכן יש אדם גדול כמותו בעיירה ואנכי לא ידעתי" למחרת הזמין לאסיפה את ראשי הקהילה ואמר להם, דעו שיש לנו כאן בעיר זו תלמיד חכם מובהק שהוא גדול ממני בתלמוד ובהלכה, ומשום כך מוצא אני לחובה להתפטר מן הרבנות כי הוא ראוי והגון יותר ממני להיות בעירכם, וכך עזב בעל הב"ח את הרבנות של לובומלה נדד ממקום למקום עד שנתקבל לרב בעיר מעזבוש.

במעזבוש תחנתו הרביעית הוא כותב את תשובתו בעניני עגונות ותאריך מתן התשובה הוא יום כ' טבת שס"ה לפ"ק (תש"ו ב"ח הישנות סי' סב), ממעזבוש נקרא לכהן ברבנות בבעלזא, אנו מוצאים אותו שם בשנים שע"ב - שע"ד לפ"ק ומוכח כך מתוך שתי תשובות שיש ממנו מאותה תקופה: האחת, במועד חג הסוכות שע"ב מק"ק בעלזא (תש"ו ב"ח החדשות סי' כג) השניה, הכותב על הלחץ ביום א' ב' שבט ה' שע"ד בק"ק בעלזא (תש"ו ב"ח הישנות סי' עח). מבעלזא נקרא לכהן פאר ברבנות בק"ק שידלוב.

אבל הוא עשה את עצמו כישן, ובא המהר"ש עם שתי נרות סמוך לעיניו להקיצו, אך הוא לא ענה, לפתע נפתח הפתח ובאו לחדרו כמה אלפים נשמות זה על זה, ויהודה זקנה לנגד פניו, שאלה מי היא? ענתה אני אם העיר שרוב העיר המה מצאצאיה איזו ב' מאות שנים קודם להם, אמרה לו: רבי, הלא אנחנו כבר עבר עלינו כל ימי הדין בגיהנם וגלגולים וכדו', ועתה תחרד רוחנו שכולנו מושלכים לחוץ ע"פ הדרך, ונוסעים על עצמתינו ענה להם הרה"ק ר"ש הלא זה קללת הב"ח חו"א דרבנן דלית ליה אסותא, השיבה הלא היה ראוי אז תיכף לעשות ולא עתה גם לא ידענו את הב"ח מי הוא, השיבם הוא הג"מ יואל שהיה אב"ד שלכם, עמד אחד ואמר, לו שמעתם החצפות של יואליש לא דברתם, אז צעק מרן מהר"ש בקול גדול: דרך ארץ מנודים הלא הוא היה גדול ויחיד הדור וכולנו יראים וחרדים לשמו הקדוש, אז רמזו כל אחד ואחד לחבירו והראו על המהר"ש כלומר לא ידענוהו להכיר ולהוקיר, ובאותו שעה יצאו ב' רוחות ובאו למהר"ש ואמרו היינו עתה לפני הב"ח ואחר שנתקיים הגזירה מחל לנו כולנו בלב שלם, שאל אותם מרן מהר"ש מה מעשה? השיבוהו אתם תעשו להשתדל למטה ואנחנו למעלה, ובשבוע ב' נסע הרה"ק הר"ר שלום לזאלקווי והתחנן לפני השר לבטל גזירתו ברצי כסף אבל לא הועיל ולא רצה, ופתאום נחלה השר בחולי גידול אברים ומת במיתה משונה רח"ל, ובא אחר תחתיו, ולקח אלף ות"ק זהובים רייניש ונתן רשות להחזיר האדמה למקומה להבית הקברות והמגיד לי הסיפור הזה הרה"ח הנ"ל בעצמו עם כל בני העיר נשאו העפר בכלים קטנים עכ"ד, עכ"ל.

גם בשידולוב לא שהה רבנו הרבה זמן שם, וכנראה היא היתה בשבילו רק תחנת מעבר בלבד, לא עברה שנה מיום הגיעו לשידולוב ואנו מוצאים אותו כרבה של בריסק דליטא כממלא מקומו של מורו ורבו הגאון מוה"ר משולם פייבוש ז"ל שנקרא אז לכהן מעיר בריסק לעיר קרקא. מבריסק הריץ רבנו הרבה תשובות לדורשיו, וכן הוציא לאור אז את ספרו הראשון "משיב נפש" על מגילת רות. לאחר זמן עזב את העיר בריסק, ובספר 'עיר תהלה' כתוב לאמר סיבת עזיבתו את העיר בריסק, כי בשבתו שמה הוצרכו פ"א אור להאיר בבית אשה יולדת אחת ואמרו הבעה"ב בודאי אצל הרב שיושב ולומד מאחר חצות לילה יש אור ונר דולק, וילכו שמה להאיר מנרו ומצאו כי גם בבית הרב הב"ח היה חושך ובבוקר נעשה רעש גדול בביהמ"ד היות הרב אינו שוקד על דלתי התורה כמשפט וכי איננו ער מאחר חצות לילה, כמוטל על רב דמתא שלא יעבור עליו חצות לילה בשינה, ועשו דבעה"ב אסיפה, ונגמר דינו לדחות אותו ממשרתו. לשוא הצטדק את עצמו כי באמת היה ער ולמד בחושך בעל פה, מפני שלא היה לו איזה פרוטות לקנות נרות מפני עניותו ודחקותו, ובעת שיצא משם ליוהו גדולי העיר הרחק כמה כפרות ארץ מחוץ לעיר, והגאון הב"ח הפציר בם כמה פעמים שישבו העירה ולא רצו לשוב - הגאון רצה להראות להם כי ב' פרצופים הם הולכים, כאן זרקוהו וכאן לוהו. ענה ואמר להם בשחוק קל על שפתי, ראו מה ביני וביניכם אתם קשי לב אינכם רוצים לשמוע לדברי לשוב העירה, אילו אמרתם לי פעם אחת שאשוב אליכם הייתי שומע לקולכם וד"ל.

בעיר קראקא

בשנת שע"ט נתרומם להיות מראשי עדת ישראל בעיר קראקא ונתקבל בה לכהן כרב דמתא וגם כר"מ למלאות מקום מורו ורבו הגאון מוה"ר משולם פייבוש ז"ל אשר נלב"ע בשנת שע"ט לפ"ק. בשו"ת ב"ח הישנות (סימן צח) הוא מזכיר את שנת בואו לקראקא וז"ל שם: מעשה שהיה בבואי לק"ק קראקא בסוף שנת שע"ט עכ"ל. ישיבתו בקראקא היתה מן המפורסמות בפולין ורבים מתלמידיו הגיעו מארצות אירופה, הם אף אכלו מזונות מקופת הישיבה ולא היו טרודים בחיפוש אחרי "ימים" אצל הבעלי בתים בעיר. בבואו לכהן כרבה של קראקא הונח לו מהתלאות והנדודים להם

סיבת עזיבתו את העיר בעלזא יסופר בספר 'זכור לאברהם' (על טריפות) למוהר"ר אברהם זוסמאן שו"ב מלובלין (מובא בס' 'דובר שלום' תולדות מהר"ש מבעלזא זי"ע (אות שמב) וז"ל: ואני הגבר מעיד שבשנת ה' תקצ"ח הייתי בראש השנה בק"ק בעלזא ושמעתי שהב"ח ז"ל היה אצלם לרב וקמו שם כת רשעים וגרו במחלוקת וגברה ידם והעבירו אותו מרבנות, והוא ז"ל היה עני גדול והיה לו ולבניו ביתו דוחק וצער גדול, ויהי היום בערב שבת כשהיה רוחץ את פניו בחצרו היו באים ופורחים ציפורים מעל ראשו ומצפצפים והרב כשמעם מיד שמח ונכנס להבית ואמר לאשתו הצדקת שנתבשר מהצפרים שהוא נתקבל להיות לרב בק"ק קראקא לכן מהרי והכיני עוד יותר על שבת קודש בעד שלשה אנשים הנשלחים משם אלי עם כת הרבנות והם יבואו לכאן על זה השבת כי כך שמעתי מהצפרים הנ"ל, אמרה לו אין לי מעות והשיב לה קח על משכון, וכן עשתה וכה היה שקודם הערב באו. והנה טרם וקודם הזמן שהייתי אני שם איזה שנים היה בק"ק בעלזא גזירה על המקום דבית עלמין דשם שהיו מוכרחים אנשי העיר להוציא מקבריהם את עצמות המתים שכבר מתו ולהניחם במקום אחר, והיה לאנשי העיר עגמת נפש גדול, ואמר להם הה"צ דשם ה"ה מרן מהר"ש מבעלזא זי"ע אל תדאגו שידוע לי בבירור שהעצמות האלה הם המה האנשים שהיו חולקים עם הרב בעל הב"ח זי"ע ולכן נגזרה זאת עליהם לטלטלם ע"כ שמעתי שם מאנשי אמת, עכ"ל.

ובספר 'דובר שלום' (אות שמג) איתא בזה"ל: וכתב ש"ב הרה"ג מ' יוסף אבדק"ק סעראצק, נודע כי הב"ח ז"ל היה בבעלזא רב על הלחץ כמו שחתם את עצמו בתשובותיו, יושב על הלחץ בק"ק בעלזא קצת מזה מובא בב"ח החדשות להגה"ק מלובלין (סי' מב), ובספר 'זכור לאברהם', והשאר שמעתי ממופלג חסיד מזאלקווי מחסידי הרה"ק מבעלזא זי"ע, כי בערב שבת קודש השתדלו אצל השררה מבעלזא שיברח משם הב"ח ז"ל במשך כ"ד שעות ובאם לא יגרשוהו ככבלי ברזל. אז מסרו הבעלי בתים הכתב להשמש דשם למסרו להב"ח קודם מנחה לעצבו, אבל השמש המתין עד מוצש"ק שלא רצה לצערו במשך יום השבת, ואז בא השמש אליו בקבלת נזיפה יחף עם המכתב ויבכה לפניו לבל יחר אפו עליו, כי לא מדעתו עושה הוא זאת, ורצה הב"ח ליקח ממנו הנזיר ולא אבה ליתן לו, ובתוך כך בא אליו כתב רבנות מעיר שידולוב מהפאסט [דואר] אז מסר לו השמש המכתב מהבע"ב, וקילל אותם שלא יהיה להם מנוחה אף בארץ קברם, ולהשמש שאל מה יבקש ברכה על שלא ציערו בערב שבת קודש ובשבת קודש, השיבו שאין לו בנים ושיברכהו שיהיה לו בן גדול כמותו, השיבו הב"ח כן יהיה לך, ונולד לו בן הגאון הקדוש מ' יצחק אב"ד בעלזא. ובשנת תר"ו בא שר המחוז זאלקווי לבעלזא וראה בדרך מבוא העיר שיפוע גדול וסכנה, שלח להבעה"ב הערלים כי יקחו עפר למלא העקוב למישור, והיה רשע אחד ואמר שאין עפר טוב רק ליקח מהבית הקברות בהר גדול וצוק, מהרה ציוה ליקח ההר והשליכו עצמות המתים מקבורתם אך כשבאו ליקח קבר הג"ר יצחק האב"ד הנ"ל תיכף נפל החופר בחולי השבץ ובא אחר על מקומו ומהרה נהפך פניו לאחור לא יאומן כי יסופר כי המגיד סיפר לי כי ראהו בעצמו וכן כל העיר, ורק הוא נשאר בקברו.

והנה בבית הגה"ק מרן השר שלום זי"ע מבעלזא היה משמש אחד ושמו אלימלך ולא היה שונא יין שרף, מובן כי כל אנ"ש לא רצו שיהיה משמש בקודש, אבל הרה"ק מהר"ש זי"ע לא הרחיקו, לרוב תמימותו שאלוהו החסידים הלא אתה המשמש למה לא תספר לנו גדולות מהנשמות שבאים אל רבנו בלילה, אמר להם שהוא לא ראה אבל רוב פעמים יש לו לרבו הרר"ש איזו ניגון בלחש בתנועות משונות ומצוה לו שיצא מחדרו אולי אז זמן בואם של הנשמות אליו לכן מעתה אבין מה לעשות.

פעם אחת בלילה ראה תנועותיו אז עשה עצמו כשיכור מיין והפיל עצמו על הקנאפי [ספה] אז צעק עליו הרה"ק מהר"ש, מלך, מלך,

שצ"א והוא על חלק 'חושן משפט', החלק השני של הב"ח על 'יורה דעה' יצא לאור בקרקא בשנת שצ"ה, החלק השלישי של הב"ח על 'אבן העזר' נדפס אף הוא בקרקא בשנת שצ"ט שנה אחת לפני פטירת רבנו, בחלק הרביעי הוא האחרון של ספר ב"ח על 'אורח חיים' טיפל עוד רבנו אבל לא זכה לראותו בדפוס הוא יצא לאור בשנת ת"א זמן קצר לאחר פטירתו ע"י בנו של רבנו הג"ר שמואל צבי אבד"ק פנטשוב אף הוא נדפס בקרקא. ההקדמה לחלק זה כתב בו מוה"ר שמואל צבי זלה"ה אבד"ק פנטשוב.

ובתוך ההקדמה כותב בזה"ל: וכשראיתי מעשה נזכרתי מה שעלי ציוה והורה כשהיה בדעתו לילך לארץ הקדושה והטהורה, השביע אותי שבועה חמורה שלא לנגוע מהונו, אפילו כחוט השערה עד אשר ידפיסו הספר עד גמירא וקיימתי בעצמי הגזירה ואזרתי חלצי בגבורה, ולא נחתי ולא שקטתי עד אשר נגמר הספר יפה וברה וכו' נאום המדבר בן המחבר שמואל צבי המכונה הירץ החונה פק"ק פנטשוב, עכ"ל. על הדפסת פירושו ל'אורח חיים' ישנן כמה גירסאות, האחת הקשורה עם בעל 'מגלה עמוקות' היא זו, כשהתכוון רבנו להדפיס את פירושו האחרון על או"ח מתוך ד' חלקי הטורים, הוא פנה לאחד הנגידים בקרקא, שהשתתף בקביעות בהוצאות הישיבה וגם בהדפסת חי' הב"ח וביקש ממנו את תרומתו להוצאת הספר הנ"ל, לתמחונו הגדול סירב הנגיד להשתתף בהוצאות מתוך נימוקים שונים, הבין רבנו שהנגיד אינו דובר אמת והתחיל ללחוץ עליו לגלות את נימוקיו, הנגיד הודיע לו שסוד בדבר, הפציר בו הרב לגלות לו סודו, ולאחר שהעלה חרס גזר עליו מכח הרב דמתא לגלות לו את הסוד, אז סח לו הלה שרבי נתן שפירא בעל 'מגלה עמוקות' בא אליו בחלום הלילה והודיע לו כי הדפסת הספר עלול לעלות בחייו של הב"ח... אולם רבנו עמד בעקשנותו והמשיך בהדפסתו, אולם טרם שיצא לאור נח נפשיה של רבנו, ובניו השלימו את העבודה לאחר פטירתו ב. "שאלות ותשובות ב"ח הראשונות" [או הישנות]. רבנו שטרח כ"כ להדפיס בחייו את פירושו ב"ח על ארבעה הטורים - לא שם ליבו לאסוף את כל תשובותיו ולהכינם לדפוס, הוא אמנם מזכיר לא פעם בפירושו הנ"ל וגם בהגהותיו על הש"ס במלים: "וכבר הארכתי על כך בתשובתי" וכו', ולולא שקם להן גואל הלא הוא ר' שלמה זלמן דעלם מתושבי ק"ק פרנקפורט שביזמת חמותו אלמנתו של ר' מאיר שטערען - הוציא את הספר לאור היו תשובות אלו אבודות ושיני הזמן היו אוכלות בהן, התשובות נדפסו לראשונה בק"ק פרנקפורט דמיין בשנת בנת"ה [תנ"ז] ביהת ובפעם השניה באוסטרהא בשנת תקצ"ד. ג. "שאלות ותשובות הב"ח החדשות". תשובות אשר לא נמצאו בהראשונות, ונדפסו בקראעץ בשנת תקמ"ה כלומר לערך מאה שנים אחרי הדפסתו של הב"ח הראשונות (תנ"ז) וקמ"ה שנה אחרי פטירת הב"ח, הן נאספו ממקורות שונים ע"י בני האחים הר"ר שמואל בן הר"ר אלכסנדר סנדר מרגליות והר"ר אפרים זלמן בן הר"ר מנחם מאניש מרגליות זלה"ה, בתשובות אלו נכללו כל הפרשיות שהעסיקו את רבנו כמו ענין "חדש" "הגט מוינא" עסקי ציבור (הפניה לראשי ועד ד' ארצות) וכדו'. ד. "שאלות ותשובות גאוני בתראי". תשובותיו של רבנו נתפזרו במקומות רבים, וחלק מהם אסף נכדו רבי אריה לייב (בנו של רבי שמואל הירץ) בעל שו"ת 'שאגת אריה' - וקול שחל' יחד עם תשובותיהם של גאונים מאותו הדור (המג"ש, הסמ"ע, תי"ט, והט"ז) והוא הוסיף גם כמה מתשובותיו ומתשובות בני הב"ח ונכדיו.

ה. "הגהות הב"ח" על כל מסכתות התלמוד ועל הרא"ש. הגהותיו הקצרות המסודרות על פני כל ספרי התלמוד ומפורשו הן מעשה חושב, ונמצאים בהם הרבה חידושים קושיות ותירוצים שנתחדשו לו תוך לימודו, ואז הוא מצייץ עיין ב... הוא מתכוון להודיע שבמקום פלוני אלמוני בש"ס יש ראייה או סתירה לדברים שנאמרו כאן מהתלמוד מרש"י או מהתוס', ההגהות לא נדפסו מיד בהתחלתן בספרי התלמוד ומפרשיו כפי שהן היום בפנינו הן הופיעו תחלה

הורגל, ומצא שעת כושר לפתח את תנופתו הרוחנית במרץ רב, כל ימיו עד בואו לקראקא שאף וארג אל המנוחה ואל הנחלה רק כדי שיוכל להוציא את ספריו החשובים שהיו אתו בכתובים, ובאמת זכה לזה שספרו "בית חדש" על הטורים אשר בנה לתלפיות הכין בהיותו כבר בקראקא (ג' חלקים נדפסו בחייו בשנות שצ"א - שצ"ט, וחלק ד' נדפס בשנת קר"ק א [ת"א]) ע"י בנו שמואל ז"ל.

פטירתו

בקראקא כיהן רבנו ברבנות עד יום פטירתו זקן ושבע ימים בן פ' שנה כ' אדר שנת ת"א לפ"ק ומנוחתו כבוד בקרקא. תוקף גדולת וקדושת רבנו נתגלה ביתר שאת ועזו אחר פטירתו, כעדות נכדו הגאון רבי רפאל מייזליש זצ"ל אב"ד הארזות ופאריצק בהקדמתו לספרו 'תוספת שבת' (ומובא גם בשם הגדולים' להחיד"א בערכו של רבנו): "ופרשת גדולת בעל הבתים אשר גדלו המלך האמיתי כבר נודע בשערה, שבהעלות ה' אותו לשמים בסערד, הכריזו עליו פני מקום לרבי יואל מקראקא הבירה, ודבר זה נתגלה ע"י רוח אחד שהיד מסיח לפי תומו את המאורע".

עוד מסופר בסוף ספר 'מגלה עמוקות' עה"ת (מהדורת למברג תרמ"ד): כאשר יצאה נשמת רבנו בטהרה ועלה למרום, יצא כרוז מן השמים, שילכו כנגדו מפמליא של מעלה והצדיקים לנגדו, וכרוז יוצא שאין לו גיהנם, כי לא חטא, והב"ח לא רצה להכנס לגן עדן, מפני מה אין לו גיהנם וצדיקים אחרים יש להם, והיו מכריזים בשמים אפשר יודע אחד על עבירה שעשה הב"ח אפילו בשוגג, כדי שיוכל להכנס לגיהנם, ובא מקטרג ואמר שהוא יודע, כי פעם אחת בלכתו בשבת לבית הכנסת והיה לבוש בגד עם ברייטויל כמו שנהגו בני ישראל לפני, והיו עומדים שור עם סוס יחדיו ברחוב, ויהי כראותם את הב"ח נבעתו מפניו, והחלו ללכת יחדיו, נמצא שהוא היה הגורם לכלאים, ואף שהוא שוגג צריך כפרה, והיו מצננים הגיהנם שעה ומחצה, ועבר בתוכו, והעלה עמו כמה נשמות.

עוד מסופר שם: כאשר עלה לשמים היה רעש גדול מחמת שהתיר ספק חדש, והיו מכבדין אותו שידרוש דרשה ב"חדש" ויוכיח מתורה שבעל פה כמאמרו, והיה דורש שלשים יום ויית גיהנם.

כעין זה סיפר הרה"ק ר' יצחק מנסכ"ז ז"ע בשם הבעש"ט וכמובא בספר 'זכרון טוב' (דף יב): תולדות הרה"ק ר' יצחק מנשכ"ז ז"ע, וז"ל: פעם אחת עשה מרן זלה"ה [ה"ה הרה"ק ר' י"י מנסכ"ז ז"ע] מעשה שסמך על הב"ח זלה"ה וקידש הלבנה בליל ב' בסוכות בתוך הסעודה כמובא בשו"ע בשם הב"ח, וסיפר שהבעש"ט שאל בחלומו על חדש בזה"ז איך הדין וענו אותו שלאחר פטירת הב"ח ציננו את הגיהנם ארבעים יום מחמת שהיה צריך זד לכבוד הב"ח, ובבוקר עמד הבעש"ט זלה"ה ושלח להביא שכר מן החדש ושתהו, ואמר כדאי הב"ח שמתיר כדי לסמוך עליו, עכ"ל.

ובהקדמת ספר 'שער הגלגולים' החדש (מהדורת פרעמישלא תרל"ה) מעיד הגה"צ ר' צבי מאיר הכהן מראדמסק זצ"ל בשם אביו הרה"ק בעל 'התפארת שלמה' ז"ע (ע"י אודותיו לקמן עמ' א'צו) וז"ל: וכן שמעתי מא"א הרה"ק ר' שלמה מראדמסק זלה"ה [בעמ"ח 'תפארת שלמה'] ששמע מהרה"ק ר' דוד מלעלוב זלה"ה בעת שהרב בעל הב"ח זלה"ה נפטר לעולמו כיבדו אותו ב"ד של מעלה בדרשה והשיב שיאמר רק באופן שיצננו הגיהנם ל' יום כדי שלא ידונו הרשעים שם, וכן הוה, וסיים אביו הרה"ק מראדמסק, מזה נראה גודל צדקת הב"ח ז"ל, כי מסתמא בחיים חיותו היה ג"כ שואל ומבקש על נשמות רשעים, עכ"ל.

ספריו

רבנו השאיר אחריו ברכה את ספריו הקדושים:

א. "בית חדש" - על ארבעה טורים. לפני שניגש לחבר את פירושו "בית חדש" על ארבעה טורים חזר עם תלמידיו על כל הטורים מספר פעמים עד שהיו שגורים בפיו ובפי תלמידיו ורק אז החל לחבר את ביאור המצטיין בעמקות ובהירות ובבקיאות מפליאה. החלק הראשון של הב"ח על הטורים נדפס לראשונה בקרקא בשנת

אבקשך שתשלח לי, ומהארבעה זהובים תתן ששה גדולים לזוגתך היא בתי תחי' לקנות אגוזים על יום טוב לשמח לבבה, עכ"ל. וסיפר ר' יוסף בליצער (תלמידו של ר"ח הנ"ל) שהגאון רבי חיים ז"ל בעת שהיה קורא המכתב הנ"ל לפרקים בחג האסיף היו עיניו זולגות דמעות והיה אומר: "מזה יש להתבונן איך למדו תורה מתוך עוני ודוחק והיו מספיקים עצמם ושמחים בחלקם". (ספר הב"ח הנ"ל עמ' ג).

רפאות תהי לשריך

פעם אחת שמעתי ממנו [מהרה"ק ר' חיים מאיר יחיאל ממאגלניצא זי"ע] באמצע לימוד השיעור בעיון שהיה מדבר מגודל מעלת הב"ח ואמר כי החולה כשבא לד' אמות של הלכה שהיה הב"ח לומד מיד נתרפא, ואמר בשם הרה"ק היהודי הק' מפרשיסחא זי"ע על אשר כמה פעמים מוקשים דבריו [של הב"ח] מאד זה היה מגודל דבקותו בה' אז כשהיה כותב דברים האלה. (תולדות הנפלאות חד"ת וסיפורים מהשרף ממאגלניצא זי"ע ע"י הרב ישראל משה ז"ל מלאדו' עמ' כד אות קכא)

מתורתו של רבנו

והוא אמרו מי האיש החכם וגו' על מה אבדה הארץ וגו' ויאמר ה' על עזבם את תורתי אשר נתתי לפניהם וגו' ואמר תורת אמת אשר נתתי במתנה שלא יהיו למדין ושוכחים וגם פירשתי להם טעם כל הדברים ופירושיהם, וזהו אשר נתתי לפניהם כשלחן ערוך וכו' כמ"ש רז"ל (עירובין נד, ב) עה"פ "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם", וכוונתי שיתקשרו בעצם קדושת תורת אמת והשכינה תהא שורה בקרבם והמה עזבו את תורתי ולא הלכו בה פי' תחילת ההליכה ברוחניות התורה ממדרגה למדרגה כדי שתתדבק הנשמה בעצמות קדושת התורה לא הלכו בה דהיינו לא הלכו בה לשמה בשעה שבאו לפתוח בעסק התורה ולברך לפניו יתברך ולהודות לו על נתינת התורה לעמו ישראל כדי שיהיו דבקים בקדושתה ובשכינתו יתברך והוא המכוון בברכת אשר בחר בנו על אשר קרבנו לפני ה' סניי ונתן לנו תורתו הקדושה כלי חמדתו שהיה משתעשע בה בכל יום כדי שתתדבק נשמתו בעצמות קדושת התורה ורוחניותה ולהוריד השכינה בקרבנו, לא הלכו בה לעסוק בדברי תורה לשמה כי בזה נעשו שנסתלקה השכינה מן התחתונים ואז "אבדה הארץ" נצתה כמדבר מבלי עובר כלומר נחרבה ונשארה חומרית מבלי עובר שם קדושת השכינה כי נסתלקה השכינה לגמרי מן הארץ ועלתה לה למעלה וכך היא גירסת רבי אילפס (ברכות ה, ב) "ולומדי תורתך לשמה" וכזה ראוי להגיה בסידורים.

ונוסחא אשכנזית לעסוק בדברי תורה וכו' (טור א"ח סי' מז) נראה דלפי שעיקר ההבטחה שהבטיחנו הוא יתברך לא היתה אלא על עסק התורה הוא העמל והטורח כמו שכתוב "אם בחקותי תלכו" (ויקרא כו, ג) שתהיו עמלים בתורה שבע"פ על מנת לשמור ולקיים, ונתתי גשמיכם בעתם וגו' לכך תקנו לברך "לעסוק בדברי תורה" וכן עיקר.

(ב"ח אורח חיים סימן מז). (נלקט מתוך ספר הילולא קדישא מהרב מנשה שיק)

וזאת כדי שיתחזקו במידת האמונה ובטחון, ובזכות זה הם יהיו ראויים שייעשה להם נס.

וכן גם עשה אליהו בהר הכרמל (מלכים א' י"ח, ג - ל"ז), ששחט את הפר וניתח אותו, ונתנו על המזבח, ולא עוד אלא שיצק כדי מים על העולה והעצים ג' פעמים, ורק אז הוא התפלל וביקש שתירד אש מן השמים ותאכל את העולה, ולמה לא ביקש זאת לפני ששחט את הפר, אלא רק אחרי הכל, - אמנם הוא עשה כן כדי להורות את גודל ביטחונו בה' שאכן יוריד אש, שכה בטוח הוא בכך עד שאינו חושש לשחוט את הפר ולנתחו וכו'. וכענין הזה היה כאן, כי הנה בפסוק הקודם נאמר: "ויקחו את אשר ציוה משה אל פני אוהל מועד ויקרבו כל העדה ויעמדו לפני ה'", - ומה היה עניין קריבתו ועמידתו לפני ה', אלא שהם חשבו שבהביאם את קרבנותיהם לפני ה' עוד טרם יבחנו, מיד יוריד להם השי"ת אש מן השמים, כדי שיהיה מוכן לאכול את העולה ואת חלבי החטאת, ולא תיעשה העבודה בספק, על כן: "ויקרבו כל העדה ויעמדו לפני ה'" - מייחלים ומצפים לירידת האש ולהיראות כבוד ה'.

אז אמר להם משה: מה שאתם עומדים ומצפים שתקדים האש לבוא, דבר זה לא יהיה, אלא אדרבה אתם תכינו תחילה את כל העבודה, ושימו את העולה והחלבים על המזבח, וביטחו בה' שיעשה את שלו, וזה שאמר כאן: "זה הדבר אשר ציוה ה' תעשו" - לזכות ולזרוק דם ולשים על המזבח, ואחר כך: "וירא אליכם כבוד ה'", - ואכן כך היה, שאחרי שעשו כל זאת אזי: "ותצא אש מלפני ה' ותאכל על המזבח את העולה ואת החלבים".

בספר בפני עצמן בווארשא וזהו נוסח השער: הגהות הב"ח זלה"ה על כל הש"ס גמרא, רש"י ותוספות, ורבנו אשר, גם קצת הגהות על משניות ומפרשים, הר"מ ור"ש וראב"ד וכו' עכ"ל, ואח"כ הוכנסו לתלמוד בפנים.

ו. "משיב נפש" ביאורים ופשטים יפים על מגילת רות, נדפס בלובלין בחיי רבנו בשנת שע"ו.

(עפ"י "ספר הב"ח" תולדות חייו ופעליו ע"י נכדו הר"ד פנחס סירקיס. ספר "תולדות הב"ח" הוצאת מכון שם עולם. ספר "באהלי צדיקים" להרב ר' חיים שמואל גליקמאן הי"ו מערכת רבנו)

תורה מתוך הדחק

פעם ישב הגאון רבי חיים מוואליזין ז"ל לפני תלמידיו וסיפר להם, כי תחת ידו נמצא מכתב מהגאון ר' יואל סירקיש בעל הב"ח לחתנו הג"ר דוד הלוי סג"ל בעל הט"ז לאמור: זכני השי"ת לעשות בגד חדש של קייטי [קיצ] על יו"ט, ונחסר לי לגמר מלאכתו איזה סך, וידוע לך שיש לי אצלך ארבעה זהובים והמה נצרכים לי כעת, ולכן

מפני מה אין מצויין תלמידי חכמים לצאת תלמידי חכמים מבניהן וכו' רבינא אמר מפני שאין מברכין בתורה תחלה, דאמר רבי יהודה אמר רב מ"ד מי האיש החכם ויבן את זאת (ירמ" ט, יא) דבר זה נשאל חכמים ולנביאים ולמלאכי השרת ולא פירושוהו עד שפירשו הקב"ה בעצמו, דכתיב (שם) "ויאמר ה' על עזבם את תורתי" וגו' היינו "לא שמעו בקולי" היינו "ולא הלכו בה" אמר רב יהודה אמר רב לומר שאין מברכין בתורה תחלה (נדרים פא, א).

רבינא מביא ראיה מרב יהודה אמר רב שהקב"ה מקפיד על לומדי תורה אפילו עוסקין בה טובא אם אינן זהירין לברך בתורה תחלה. ואיכא לתמוה טובא, למה יצא כזאת מלפניו, להענישם בעונש גדול ורם כזה על שלא בירכו בתורה תחלה, שהוא לכאורה עבירה קלה? ונראה דכוונתו יתברך מעולם היתה שנהיה עוסקים בתורה כדי שתתעצם נשמתנו בעצמות ורוחניות וקדושת מקור מוצא התורה, ולכן נתן הקב"ה תורת אמת לישראל במתנה שלא תשתכח מאתנו כדי שתתדבק נשמתנו וגופינו ברמ"ח איברים ושס"ה גידין ברמ"ח מ"ע ושס"ה ל"ת שבתורה, ואם היו עוסקים בתורה על הכונה הזאת היו המה מרכבה והיכל לשכינתו יתברך שהיתה השכינה ממש בקרבם כי היכל ה' המה, ובקרבם ממש היתה השכינה קובעת דירתה והארץ כולה היתה מאירה מכבודו, ובזה יהיה קישור לפמליא של מעלה עם פמליא של מטה והיה המשכן אחד, אבל עתה שעברו חוק זה שלא עסקו בתורה כי אם לצורך הדברים הגשמיים להנאתם לידע הדינים לצורך משא ומתן גם להתגאות להראות חכמתם, ולא נתכוונו להתעצם ולהתרבק בקדושת ורוחניות התורה, ולהמשיך השכינה למטה בארץ, כדי שתעלה נשמתם למדרגה גדולה אחרי מיתתם, הנה בזה עשו פירוד שנסתלקה השכינה מן הארץ ועלתה לה למעלה, וארץ נשארה בגשמיותה בלי קרושה וזה היה גורם חורבנה ואבידתה.

"ויאמר משה זה הדבר אשר צוה ה' תעשו וירא אליכם כבוד ה'" (ויקרא ט, ו). האלשיך הקדוש כותב, שפסוק זה בא ללמדנו שני לימודים בעבודת השי"ת, להדריכנו בדרך הנכונה המביאה את האדם לחיי העולם הבא.

הלימוד הראשון הוא, שלא תהיה מטרת האדם בעבודתו על מנת לקבל שכר, וכפי שאמרו במשנה (אבות פ"א מ"א): אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס, אלא הו' כעבדים המשמשין את הרב שלא על מנת לקבל פרס. דהיינו שהדרך המובחרת היא לעבוד את ה' מאהבתו ויראת רוממותו, ואף לא על מנת לקבל שכר רוחני, דהיינו כדי ליהנות מנועם זיו השכינה.

וזה שאומר הכותב: "זה הדבר אשר ציוה ה' תעשו וירא" וגו', כלומר, אמנם מקודם אמרתי לכם שכאשר תקריבו את קרבנות היום, הרי שעל ידי כן תזכו: "כי היום ה' נראה אליכם" - שתשרה שכינה בכם, - אבל אתם אל תעשו את העבודה הזאת על מנת לקבל השראת שכינה, שזהו גם בבחינת עשייה על מנת לקבל פרס, אלא רק: "זה הדבר אשר ציוה ה' תעשו", תעשו זאת רק מפני שכך ציוה ה', ולא לשם שום שכר, וכאשר תעשו כן, אזי אכן יעשה השי"ת ברוב חסדו את שלו: "וירא אליכם כבוד ה'".

והלימוד השני הוא, בענין מעלת הבטחון, שאם נראה לו לאדם שהשי"ת מאחר להביא את הישועה, אל יתרפה מבטיחונו בה', וימשיך לעשות את המוטל עליו, כי על כן מעכב השי"ת את הישועה כדי שיתחזק באמונה ובטחון, - וכן עשה השי"ת בקריעת ים סוף, שלא קרע את הים עד שבאו ישראל בתוך המים עד חוטמם,